

İkinci Cumhuriyet Tartışmalarının İki Momenti: Cumhuriyetçilik Açısından Bir Değerlendirme

Two Moments of Second Republic Debates: An Assessment from the Perspective of Republicanism

Aydoğan KUTLU¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki ikinci cumhuriyet tartışmalarının 1960’lardaki ve 1990’lardaki kavram, tema ve tezlerini karşılaştırmalı biçimde değerlendirmektir.

Tasarım/Yöntem: Tarihselci bir yaklaşımla 1960’ların ve 1990’ların siyasal-entelektüel tartışmalarının genel çerçeveleri incelenmiş ardından her iki momentteki temel savlar irdelenip tartışılmıştır. Nitel yöntemlere dayanarak çok sayıda birincil ve ikincil kaynak taranmıştır.

Bulgular: Türk Cumhuriyetçiliği, güçlü bir monarşist meydan okumanın yokluğunda kendisini gerekçelendirmekte öteden beri zayıf kalmıştır. Bu bağlamda 1960’ların ve 90’ların ikinci cumhuriyetçilik tartışmaları, cumhuriyetin yeniden yorumlanmasında önemli fırsatlar olmuştur. Bununla birlikte cumhuriyet-devlet özdeşliği, Atatürk imgesiyle kurulan veya reddedilen ilişki, cumhuriyet-demokrasi tartışmasının sağlıklı bir çerçeveye oturtulamaması gibi durumlar, felsefi açıdan derinlikli bir cumhuriyet yorumuna imkân vermemiştir.

Sınırlılıklar: Çalışmanın amacı özellikle ikinci cumhuriyetçiliğin iki ana zirvesini incelemek olduğu için tartışmaların 1970’ler, 80’ler ve 2000’lerdeki izdüşümleri kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca tarihsel dönemler yalnızca doğrudan ilgili olduğu özellikleriyle ele alınmıştır ki bu halde bile bir hayli uzun olmuştur.

Özgünlük/Değer: Çalışma, ikinci cumhuriyetçilik tartışmalarını bir yandan cumhuriyetçi siyaset felsefesiyle bağlantısı/bağılantısızlığı temeline oturtmaya çalışmakta, diğer yandan ise her iki momentte öne çıkan kavram, tema ve tezleri dönemsel koşullarla ilişkilendirerek karşılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Cumhuriyet, Cumhuriyetçilik, Demokrasi, Kemalizm, Liberalizm, Bürokrasi.

Abstract

Purpose: The aim of this study is to comparatively evaluate the concepts, themes and theses of the second republic debates in Turkey in the 1960s and 1990s.

Design/Methodology: With a historicist approach, the general frameworks of the political-intellectual debates of the 1960s and 1990s are analyzed and then the main arguments of both moments are analyzed and discussed. A large number of primary and secondary sources were scanned based on qualitative methods.

Findings: Turkish republicanism has always been weak in justifying itself in the absence of a strong monarchist challenge. In this context, the second republican debates of the 1960s and 90s have been important opportunities for reinterpreting the republic. However, the republic-state identity, the relationship with the image of Atatürk, and the inability to frame the republic-democracy debate in a healthy framework did not allow for a philosophically in-depth interpretation of the republic.

Limitations: Since the aim of the study is to examine the two main peaks of second republicanism, the projections of the debates in the 1970s, 80s and 2000s have been excluded. Moreover, the historical periods have been analyzed only in terms of their direct relevance, and even then the study is too long.

Originality/Value: On the one hand, the study attempts to situate the second republicanism debates on the basis of their connection/disconnection with republican political philosophy, and on the other hand, it compares the concepts, themes and theses prominent in both moments in relation to the periodic conditions.

Keywords: Second Republic, Republicanism, Democracy, Kemalism, Liberalism, Bureaucracy

¹Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, akutlu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8462-2610

1. GİRİŞ

Türkiye’de cumhuriyet, ilan edildiği 1923’ten bu yana güçlü bir monarşist siyasal akımın meydan okumasıyla karşılaşmadan günümüze dek gelmiştir. Bu durum, bir yandan cumhuriyet üzerinde genel bir uzlaşa sağlarken; diğer yandan onun kendisini kuramsal olarak gerekçelendirmesinde ve felsefi olarak derinleştirmesinde zaaflar yaratmıştır. Bu bakımdan gerek 1960’lardaki, gerekse 1990’lardaki ikinci cumhuriyet tartışmaları, cumhuriyetin ne olduğu ve ne olması gerektiği hususunda kamusal bir tartışma açmak bakımından iki önemli fırsat olmuştur. Mamafih bu tartışmalar Türkiye’de devletin ne olduğuna dair bir çerçeveyi pek aşamamış ve Türk cumhuriyetçiliğinin özgünlüğüne dair bir derinlik pek sunmamıştır. Bu bakımdan bu çalışma, ikinci cumhuriyet tartışmalarının iki zirve dönemini, cumhuriyetçilik perspektifinden yaklaşılarak karşılaştırmalı olarak incelemeyi ve ileri sürülen kavram, tema ve savların cumhuriyetçi potansiyelini sorgulamayı amaçlamaktadır.

İkinci cumhuriyetçilik tartışmaları gerek 1960’larda, gerekse 1990’larda özellikle basın üzerinden ilerlemiş; bir süreliğine bir moda olmuş ancak sonrasında sönümlenmiştir. Basındaki tartışmaları Koloğlu (2007) iyi özetlemiştir. Bununla birlikte literatürde hem 1960’lar hem de 1990’lar tartışmalarını karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışma pek yoktur. Bu bakımdan Somel’in (2015) makalesi istisnai bir özellik taşır. Bu kısa ama önemli makale, Marksist bir yaklaşımdan hareket ederek Bolşevizm’in oluşturduğu konjonktürle SSCB’nin çöktüğü konjonktürü karşılaştırıp incelemiştir. Onaran (2023), 1960’lardaki tartışmalara odaklanmış ve farklı tarafların ideolojik konumlarıyla ve çıkarlarıyla bağlantılandırarak ve derinlemesine bir kaynak taramasıyla etüt etmiştir. Gürpınar (2013) ve Yıldırım ve Haspolat (2016) ise 1990’lar tartışmalarını nitelikli bir biçimde çözümlemişlerdir. Bununla birlikte her iki dönemi derinlikli biçimde inceleyip karşılaştırmalı bir yöntemle ele almak bakımından literatürde bir boşluk bulunmaktadır. Bu bakımdan bu çalışma, Somel’in karşılaştırmalı çözümlemesini geliştirerek ve Onaran’ın 1960’lar, Yıldırım ve Haspolat’ın 1990’lar için ileri sürdükleri savları bütünlendirip cumhuriyetçi bir perspektiften yeniden değerlendirmektedir. Bu bağlamda, her iki dönem sırayla ele alınmakta ve her birinde, tarihsel-siyasal bağlam, temel kavramlar ve savlar irdelendikten sonra bu tartışmaların cumhuriyetçilik açısından ne ifade ettiği sorgulanmaktadır.

2. 1960’LARDA İKİNCİ CUMHURİYET TARTIŞMALARI

İkinci Cumhuriyet kavramı, her ne kadar 1950’den itibaren birkaç köşe yazısında kullanılsa da, asıl olarak Türkiye’nin gündemine 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra girmiştir (Koloğlu, 2007: 24, 41; Onaran, 2023: 6-7). 27 Mayıs’tan sonra basında, akademide ve siyasette bazı kişiler, devrilen rejim sonrasında yeni başlayan dönemi adlandırmak için İkinci Cumhuriyet ifadesini kullanmaya başlamışlardır. Bu kullanımda Fransız geleneğinden esinlenilmiş ve İkinci Cumhuriyet, esasen yeni bir anayasanın çerçevesini çizdiği yeni bir siyasal düzene işaret etmiştir. Mamafih (aşağıda nedenleriyle beraber ele alınacağı üzere) bu tabir pek tutmamış ve 1990’lara dek adeta unutulmuştur.

2.1. Tartışmaların Geliştiği Siyasal Bağlam

27 Mayıs askerî müdahalesinden sonra başlayan yeni dönemin İkinci Cumhuriyet olarak tanımlanmasının nedenleri, Demokrat Parti’nin (DP) iktidar dönemine duyulan tepkilerde yatmaktadır. Bilindiği üzere DP, 1950’de tek parti yönetiminden bunalmış geniş bir kesimin desteğiyle iktidara gelmiştir (Demirel, 2011: 104). Lakin bu durum, çoğulcu bir demokrasiye yol açmamış; kendini “milli irade” ile özdeşleştiren ve çoğunluk desteğine sahip olduğu için millet adına mutlak yetkili olduğuna inanıp muhalefetten de küçük ortak olarak eleştiri yerine destek bekleyen bir anlayışın DP’de tecessüm ettiği görülmüştür (Zürcher, 2012: 324). Halkın doğrudan yönetime katılmayıp sadece seçimler aracılığıyla hükümeti (yeniden) yetkilendirdiği “biçimsel demokrasi” olarak da tanımlanabilen bu siyasal anlayışa göre, halk, bireylerin yığını olarak görülmekte (sınıfsal çıkarlar-karşıtlıklar dikkate alınmamakta), sol siyasete izin verilmemekte ve seçimler aracılığıyla geniş bir yetki devri anlayışı kabul edilmektedir (Eroğlu, 2014: 267-68). Bu siyasal tasavvur, 1950’lerin ikinci yarısındaki iktisadi bozulma ve dış politika başarısızlıklarıyla birlikte daha şedit bir hal almıştır. Demagojik siyaset tarzı, patronaja dayalı hizmet, eleştiriye tahammülsüzlük gibi zafiyetler daha da öne çıkmış ve memur güvencelerin kaldırılması, yargıya ve üniversitelere müdahale, basın özgürlüğünün kısılması, muhalif seçmenlerin cezalandırılması gibi girişimler görülmüştür. Bunlar, muhalefetin bilenmesini ve birleşmesini sağlarken; DP’de de ne pahasına olursa olsun iktidarı koruma hissinin güçlendirmiştir. Nihayetinde DP, başlıca rakibi CHP’yi kapatmak için Tahkikat Komisyonu’nu kurma kararı almış ve bu adımın hızlandırdığı

siyasal-toplumsal tepkiler, 27 Mayıs’a giden yolu açmıştır (Zürcher, 2012: 349-50; Eroğul, 2014: 233 vd).

İşte İkinci Cumhuriyet kavramını kullananlar esasen bu bağlamı temel alarak düşüncelerini geliştirmişlerdir. Örneğin Bekata’nın (1960) anlamlı biçimde *Birinci Cumhuriyet Biterken* adını verdiği eserinde bu algı, açık biçimde fark edilebilir. Bekata’ya göre “rejim soysuzlaş[mıştır]”: İlkeler yerine çıkarlar temel alınmış; eleştiri ve siyasal denetim (tenkit ve murakabe) düşmanlık olarak görülmüş; rakip siyasal partiler, basın ve üniversite baskı altına alınmaya çalışılmış; halk siyasal görüşüne göre ayrıştırılmış; hukuk ve anayasa bertaraf edilmiş; liyakatsiz kişiler göreve getirilirken siyasal sorumluluk alınmamıştır. Bu koşullarda iktisadi kriz ve dış politika hataları üst üste gelmeye başlamış ve rejim çözümü hırçınlaşmakta bulmuştur. Her şeye rağmen, istifa ve erken seçimle bu gidişatın önlenebileceğini düşünen Bekata’ya göre, DP meclis grubu, anayasayı ihlal etme pahasına birkaç kişiyi korumaya çalışma yoluna giderek müdahaleyi kaçınılmaz kılmıştır. Kısacası, “Atatürk’ün şanlı dalgalandırdığı Birinci Cumhuriyet’in bayrağı, İnönü’nün elinde yeni şerefler kazanmış ve Celal Bayar’ın elinde çamurlara düşmüştür” (Bekata, 1960: X). Giritli’ye (1960: 9) göre de “27 Mayıs Devriminin gerçek anlamı istibdada, diktatörlüğe karşı nefret ve isyan, hürriyete ve insan hak ve haysiyetlerine uygun bir hayata karşı sonsuz özleyiş”e dayanmaktadır. Ancak 27 Mayıs, salt bir reaksiyon değildir; kapsamlı bir amacı olan bir inkılaptır. Bu amaç ise, yeni bir demokratik düzen kurmak, “siyasi demokrasiden sosyal demokrasiye geçişi” sağlayarak insan haklarının en gelişmiş ülkeler düzeyinde gerçekleştiği bir siyasal düzen kurmaktır (Giritli, 1960: 9, 106-09). Karal da DP dönemiyle ilgili olarak; milli egemenliğin parti kurucuları ve taraftarları için menfaat aracı olarak görüldüğünü, imtiyazlı grupların oluştuğunu, israfı dayanan iktisadi anlayışın tıkandığını ve nihayetinde iktidarla muhalefet arasında, sadece karşı tarafı yıpratmayı amaçlayan partizanca bir rekabetin geliştiğini söyler (Karal, 1960: 11-13). Her üç yazarın da buluştukları yer, DP döneminin sonunda ülkenin bir çöküş noktasına geldiği ve bunun, rejimin çürümesi sonucu olduğudur.

İkinci Cumhuriyet kavramının doğuşuna etki eden başka bir etmen, dünyadaki güncel siyasal gelişmelerdi. 1950’lerin sonlarından itibaren dünyanın farklı yerlerinde önemli siyasal-toplumsal olaylar cereyan ediyordu. 1959 Küba Devrimi, ABD’nin hemen yakınındaki bir ülkede başarıya ulaşan bir devrim olarak 1960’lar boyunca yükselecek kitlesel siyasal hareketliliği haber verirken; Başkan Syngman Rhee’nin devrilmesine ve İlk Kore Cumhuriyeti’nin sona erip ikincisinin¹ başlamasına yol açan ihtilal de, İsmet İnönü’nün oturumlara katılma yasağı aldığı meşhur “Sizi ben bile kurtaramam” konuşmasında yankılanmıştı.² Lakin Küba ve Kore’den çok daha doğrudan etkide bulunan gelişme, Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinin neden olduğu siyasal gerginliğin Fransa’da IV. Cumhuriyet’in çöküşüne yol açmasıydı. Cezayir’in “Fransız toprağı” olduğunu savunan bir grup general, dekolonizasyona yönelik müzakerelerin darbe nedeni olduğunu iddia ederek ciddi bir siyasal krizi tetiklemişlerdi. Bu koşullarda hükümeti kurmak için çağrılan De Gaulle, yeni bir anayasa yapmak koşuluyla görevi kabul etmiş ve nihayetinde 1958 tarihli anayasa, Fransa’da V. Cumhuriyet’in başlangıcı sayılmıştı (Schain, 2011: 83-86). Fransa’da yeni bir anayasa ve hükümet sistemine dayalı olarak IV. Cumhuriyet’ten V. Cumhuriyet’e geçiş, 27 Mayıs’tan sonra temel ihtiyacın yeni bir anayasa olduğunu düşünen Milli Birlik Komitesi (MBK) ve onun oluşturduğu anayasa hazırlama komisyonu üyelerinin düşünme biçimini, yakın ve başarılı bir örnek olarak etkilemiş olabilir (Koloğlu, 2007: 31).

2.2. Tartışmaların İçerdiği Temel Savlar

27 Mayıs askerî müdahalesinden sonra “ikinci cumhuriyet” tabirini ilk kimin kullandığı bilinmemektedir. Onaran, 28 Mayıs günü çıkan *Akşam* gazetesinin “İkinci Cumhuriyet Kuruluyor”

¹ Modern Güney Kore siyasal tarihinin dönemleştirilmesinde de “numaralandırmanın” kullanılması ve birinci cumhuriyetin 1960’ta sona ermesi ilginç bir benzerlik göstermektedir. Halen altıncı cumhuriyet içinde olan Kore’de cumhuriyetler, devrimler, darbeler ve yeni anayasaların kabulüyle değişmiştir. Bkz. Lew, 2000.

² “Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zann ediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milleti’nden daha az haysiyetli değildir” (akt. Eroğul, 2013: 233).

manşetine dikkat çekip önceliğin basında olduğunu işaret ederken; Koloğlu, numaralandırmanın esasen Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki anayasa komisyonundan çıktığını dőřünmektedir (Onaran, 2023: 9; Koloğlu, 2007: 45). Esasen her iki grőř de doğru olmakla birlikte, "ikinci cumhuriyet" dőřüncesinin bir tőr dnemnin ruhunun yansıması olduğu söylenebilir. şöyle ki, 27 Mayıs'ın meşruiyetinin DP yönetiminin yozlaşması ve Cumhuriyet'i akamete uğratması üzerinden kurulup şimdi yapılması gereken temel görevin yeni bir anayasa çerçevesinde yeni bir rejimin inşası olarak belirlendiği ve bunların da Fransa'da yakın bir dönemde V. Cumhuriyet'e geçildiği hatırd tutularak yapıldığı dőřünüldőęünde, Tőrkiye'de de birinci-ikinci cumhuriyet temelli bir dőřünüř gayet doğal görünmektedir. Bu bağlamda bazıları birinci cumhuriyetin bir çözümlemesini yaparken (Bekata, 1960; Karal, 1960), diğerleri ikincisine dönük bir projeksiyon çizmeye çalışmaktadır (Giritli, 1960; Erginer, 1960). Bu çalışmaların hepsinde ne çıkan vurgu, bir eşikte, bir geçiş aşamasında olma hissiyatıdır. Lakin bu arada olma duygusu, "ikinci cumhuriyet" tezinin berraklaşmasında ve somutlaşmasında birtakım güçlükler yaratmaktadır. Öncelikle kronolojik sınır çizgisinin nereden ekileceğinin yani birincinin bitip ikincinin hangi anda başladığının tespiti zordur (Onaran, 2023: 10-11). Daha açıkçası, 27 Mayıs askerī müdahalesi mi, DP'nin iktidara gelei mi, DP tarafından "cumhuriyetin temel kaidelerinin tahrip edilmesi" mi temel alınacaktır? Sonuncusu için net bir tarih vermenin zorluğu bir yana bırakıldığında, buradaki asıl sorun, her bir tercihin farklı bir siyasal çıkarıma karşılık gelmesidir. Örneğin DP tarafından cumhuriyetin yıkıldığı savı, DP'nin ve ardıllarının cezalandırılmasını vurgularken; 27 Mayıs tercihi, MBK'nın onurlandırılmasını ne çıkaracaktır. Öte yandan dönüm noktasının belirlenmesindeki güçlükten daha kritik bir güçlük, birinci ile ikinci arasındaki ilişkinin nasıl tanımlanacağıdır ki, 1960'ların ikinci cumhuriyet tartışmalarının kaderini belirleyen de esasen bu güçlük olmuştur. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, bir ikinci cumhuriyetten bahsedebilmek için, birincisinin ortadan kalktığını kabul etmek gerekir. Ancak bu kabulün mantıksal sonucu olarak Atatürk'ün kurduğu cumhuriyeti ikame edecek bir cumhuriyet dőřüncesi, Atatürk'ün siyasal mirasının ağırlığından ve dolayısıyla meşruiyetten yoksun olacağı için sil baştan bir cumhuriyet inşası tasavvur eden ve İkinci Cumhuriyet'i de bu anlamda kullanan biri görülmez (Ortaylı, 1992: 15). Önerilen şey daha ziyade, DP döneminde Cumhuriyet'in kazanımlarını ortadan kaldıran sapmaları bertaraf edip gerçek demokratikleşme dinamiklerini glendirenerek Cumhuriyet'i güncellemektir (Somel, 2015: 132).

Cumhuriyetin demokratikleşerek güncellenmesinin, "ikinci cumhuriyet" adını hak edecek denli köktenciliği (radikalliği), öncelikle yeni bir anayasa yapımına dayanmaktadır. Nitekim Fransız modeliyle benzerlik de buradan (yeni anayasa-yeni cumhuriyet bağlantısından) kurulmaktadır. Bu husus, 1990'lardaki tartışmalarda tekrar gündeme geleceği için bunu biraz daha açmak yararlı olacaktır. Fransa'da cumhuriyeti numaralandırma ihtiyaı nereden gelmektedir? Bir görüşe göre bunun nedeni, araya başka rejim girdiği için önceki ve sonraki cumhuriyet rejiminin ayrıştırılması gerekliliğidir (Akşın, 1992: 51). Örneğin 1792'de kurulan cumhuriyetle 1848 cumhuriyeti arasında 1804 imparatorluğu, 1815 ve 1830 krallığı girdiği için I. ve II. Cumhuriyet denilmiştir. Aynı şekilde 1848 ve 1871 cumhuriyetleri arasında da 1851 imparatorluğu bulunduğu için II. ve III. Cumhuriyet'in farklı biçimde adlandırılmasına gidilmiştir. Yani cumhuriyetleri numaralandırarak ayırmanın temel gerekçesi, zgrlk olmayan rejimler tarafından kesintiye (*rupture*) uğratılmış olmasıdır (Savcı, 1992: 2). Diğer görüş ise, III. Cumhuriyet'ten sonra monarşik rejimlere geri dnlmediğine dikkat çekmekte ve yeni bir ölçüt olarak her yeni anayasanın cumhuriyetin yeni bir biçimde düzenlenmesine, devlet aygıtının yeni baştan örgütlenmesine ve devlet-yurttaş ilişkilerinin, temel hakların buna göre biçimlenmesine neden olduğunu savunarak anayasal değişimlere odaklanmaktadır. Bu bakımdan Fransa'da "numaralandırma[yı] 1792, 1848 ve 1871 tarihlerinde kurulan ilk üç Fransız Cumhuriyetlerinde grldőęu gibi sadece araya krallık ve imparatorluk gibi Cumhuriyetten tamamen değişik rejimlerin girmesi haline inhisar ettirmeğe imkân yoktur" (Giritli, 1966). Zira 1940'ta Vichy hkmetinin ve 1958'de V. Cumhuriyet'in kuruluşunda olduğu araya başka rejim girmeden de cumhuriyetin dönüşümü görülmüştür. Burada belirleyici ölçüt, yeni bir anayasanın yapılmasıdır (Giritli, 1960: 8; ayrıca bkz. Onaran, 2023: 15). Bu mantıkla ABD federal cumhuriyeti bir sayı sıfatı almadan adlandırılırken, Fransız Cumhuriyeti, onu düzenleyen anayasaya göre bir sıra sayı sıfatı almaktadır.

Yeni anayasa-yeni cumhuriyet görüşünden bakıldığında, 1960'ta hazırlıklarına başlanan anayasanın, Tőrkiye'de ikinci cumhuriyete geçişi sağlayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu mantığın arka planında, 1924 Anayasası'nda dört kez (1928, 1934, 1937 ve 1945) nemli değişiklikler yapılmış olsa da, çok partili hayata geçişte, muhalefetin meşru varlığı, yasama denetimi, kurumsal güvenceler

gibi parlamenter demokrasinin vazgeçilmez niteliklerini düzenleyen bir değişikliğin yapılmaması ve DP iktidar döneminin sonunda artık tek parti döneminin (hukuksal veya fiilen) kapatılması amacı yatmaktadır (Koloğlu, 2007: 41, 45). Aslında yeni bir anayasa yaparak yeni cumhuriyete geçiş, “İkinci Cumhuriyet” kavramının 1950’lerde ilk kullanılışında bile bulunmaktadır. Şeflik sisteminin cumhuriyetle bağdaşmadığına (haklı olarak) dikkat çeken Kurtbek, başkent dışında Anadolu’da hayat koşullarının değişmediğini, refahın artmadığını vurguladıktan sonra, “Demek ki 26 yıl sonra biz gene birinci yıldayız: Yeniden devlet teşkilatı kuracak ve yeniden Anayasa yapacağız” (Kurtbek, 1950; Koloğlu, 2007: 29) diyerek cumhuriyetin yeni baştan kurulmasını yeni anayasaya bağlamıştı.¹ Görüldüğü gibi, cumhuriyetin yenilenmesi, yeni anayasa yapımıyla açıkça bağlantılı görülüyordu. Ancak bu bağlantının zayıf yönleri de bulunmaktaydı. İlkın, mantıken yeni cumhuriyetin doğuşunu yeni anayasanın kabul anına taşımak gerekiyordu ki, bu hususta kavramı en sadık biçimde kullananlar bile yeterince titiz olmamışlar ve genelde 27 Mayıs’ı tercih etmeye devam etmişlerdir. İkinci ve daha önemlisi, ilelebet payidar kalacağını belirterek cumhuriyeti kurmuş olan Atatürk’ün hatırasını incitmeden ikincinin kuruluşunun meşruiyetinin sağlanmasındaki güçlülüdür. Bu bakımdan daha Anayasa Komisyonu’nun hazırlık çalışmaları sırasında konu gündeme gelmiş; komisyonun sözcüsü T. Güneş, “Yeni Anayasa yapmakla mükellefiz. Yeni bir cumhuriyet kurmakla değil! Türkiye Cumhuriyetinin ikinci anayasasını yapıyoruz. Fakat cumhuriyet tektir ve ebedidir” (Güneş, 1960: 1, 7) diyerek yeni anayasa yapımıyla yeni cumhuriyetin kuruluşunu veciz biçimde birbirinden ayırmıştır. Onaran’ın belirttiği üzere, Güneş’in bu müdahalesi, tartışmaların gidişatını etkilemiş, ikinci cumhuriyet tabirini kullananlar azalmaya başlamıştır (Onaran, 2023: 17-18). Güneş’in müdahalesinde asıl belirleyici etmenin “Atatürk’ün hatırası” olduğu ortadadır. İkinci cumhuriyetçiler, birinci ve ikinci cumhuriyet arasında çeşitli sentezler deneseler; ikincinin, birinciden kopuş değil, onun geliştirilmesi olduğunu vurgulasalar da, “ilelebet payidar” kalacak olan cumhuriyetin nasıl yeniden kurulduğunu açıklamada güçlük yaşamışlardır (Ortaylı, 1992: 15). Burada Tanör de daha teknik bir gerekçeye dikkat çekmektedir. Gerek 1924 Anayasası’nın 102. Maddesinde gerek 1961 Anayasası’nın 9. Maddesinde “Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez” açıklamasına yer verilmektedir. Tanör’e göre anayasal düzlemde Türk anayasaları 1923’ten beri Cumhuriyet’in sürekliliğini ve sonsuzluğunu temel bir anayasal ilke olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla araya monarşik başka bir rejim girmediğine göre, ikinci veya üçüncü cumhuriyetten bahsetmek, bu ilkeyi zedeleyeceği için doğru bir yorum olmayacaktır (Tanör, 2006: 388-89; ayrıca bkz. Savcı, 1962: 29).

Görüldüğü üzere, 1960’ların ikinci cumhuriyet tartışmalarının odağında yeni anayasa yapımının cumhuriyet açısından bir kopuş mu yoksa süreklilik mi ifade ettiği yer almaktadır. Tartışmaların ana aksı, yeni anayasa yapımının (tıpkı Fransa’da olduğu gibi) bir kopuşa karşılık geldiğini savunanlarla bunun cumhuriyetin mahiyetini değiştirmediğini, cumhuriyetin sürekliliği devam ettiğine göre bir kopuştan bahsedilemeyeceğini ileri sürenlerin savlarına dayanmaktadır. Aslında kuramsal açıdan çok verimli olabilecek bu ayrışma, cumhuriyetin farklı tanımları ve nitelikleri üzerinden zenginleştirilmediği ve belirli bir Türk tarihi okumasına dayandığı için yeterince derinleştirilmemiştir.² Öyle olduğu için, kısa sürede endişeler ön plana geçmiş; ikinciden sonra, üçüncü, dördüncü olmasın diyenler ve Atatürk’ün mirasından uzaklaşılmasından kaygılananlar seslerini yükseltmeye başlamıştır (Koloğlu, 2007: 46).

Aslında 1960’ların ikinci cumhuriyet tartışmalarında Atatürk’ün mirasını reddederek yeni bir cumhuriyet kurmayı savunan herhangi bir kişi veya siyasal grup yoktur. Bu bakımdan ikinci cumhuriyetçiler, Atatürk cumhuriyetinin reforme edilmesini ve restorasyonunu savunmaktadırlar (Somel, 2015: 133). Bu reformun en önemli ayağı, belirtildiği gibi, yeni anayasadır. Yeni anayasadan beklenen, parlamenter demokrasinin ihtiyaç duyduğu denge ve denetleme işlevlerinin tanımlanıp yürütmenin yasama, yargı ve diğer devlet kurumlarıyla ilişkisinin çerçevesini sağlam bir zemine yerleştirilmesiyle Türk demokrasisinin tekrar kendi gelişim izleğine oturtulmasıdır. 1960’ların başlarında aydınların gözünde DP vakasının, atipik bir durum olarak algılandığı söylenebilir. Türk

¹ Yeni anayasaya atfedilen önemin ne kadar eskilere gittiğini gösteren bu örnek, aynı zamanda anayasal iradiliğin (voluntarizmin) Türk siyasal kültüründeki yerine de işaret etmektedir. Nitekim günümüzde de salt anayasal değişikliklerle sorunların çözüleceğini uman oldukça kalabalık bir kesim bulunmaktadır.

² İzleyen bölümde cumhuriyetçilik açısından bu potansiyel irdelenmeye çalışılacaktır.

tarihinin genel gelişme çizgisine (“trendine”) bakıldığında, Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı’ndan başlayarak mutlakîyetin derece derece azaltıldığı, temsili bir yönetimin ön plana geçtiği, egemenliğin millete doğru el değıştirdiği bir eğilim saptanmaktadır. Çok partili hayata geçişe kadar bu çizgi korunmuştur. Bu bakımdan DP iktidarı (ve özellikle 1957’den sonraki dönemi), manipüle edilmiş halk kitlelerinin desteğine dayanan bir mutlak yönetim olarak geçici bir sapma biçiminde görülmüştür (Savcı, 1961: 62-78). 1961 Anayasası ile tekrar eski evrimci gelişim çizgisine dönüleceği varsayılıyordu. Bu düşünüş tarzı, demokrasinin güçlendirilmesi ile cumhuriyetin gelişimini aynı zeminde bütünleştirmekte ve aralarında bir çelişki görmemektedir. Saltanat ve Hilafetin kaldırılarak milli egemenliğe dayanan cumhuriyete geçilmesi, siyasal özgürlüklerin ve insan haklarına dayalı usul ve esasların benimsenmesini ve nihayetinde çok partili demokratik düzene hazırlanmayı sağladığı varsayılmıştır (Karal, 1960: 4). Ancak “Cumhuriyet idealinin gerektirdiği ahlâkî faziletlerin cemiyette, istenildiği şekilde, bir türlü kök salamaması” ve “millete hakikî bir Demokrasi terbiyesi verilmeden seçimlere gitmek mecburiyeti[nin] hâsıl olm[ası]” yüzünden nitelikli bir demokrasinin uygulanabilmesi mümkün olmamıştır (Erginer, 1960: 12-13). Yeni dönemde demokrasinin gerekleri daha iyi anlaşıldığında, “demokrasi terbiyesi” topluma aşılandığında ve gerekli uzlaşmalar sağlandığında bu rejimi yerleştirmek mümkün olacaktır (Erginer, 1960 21 vd.).

Demokrasinin geliştirilmesinin yanı sıra, sosyal devletin hayata geçirilmesi de, ikinci cumhuriyetin ilkinden belirginleşen bir farkı olarak belirtilebilir. Demokratik ve laik nitelikleri haiz olan cumhuriyet, artık bir de sosyal vasfı kazanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çağdaş milletlerin hemen hepsinde klasik özgürlüklerin yetersiz kaldığı kabul edilmiş ve yurttaşların iktisadi zayıflıklarını gidermek için yeni haklar tanınmıştır. Şimdi yeni anayasa ile Türkiye’de de bu haklar güvence altına alınmakta ve “siyasî demokrasiden sosyal demokrasiye” geçiş yapılmaktadır (Giritli, 1961: 106-07). Sosyal niteliği, ikinci cumhuriyetin birinciden ayrıştığı bir boyut olmasıyla dikkat çekicidir. Ancak bu farklılık da yeterince irdelenmemiştir.

İkinci cumhuriyet tartışmalarının asıl yönünü belirleyen ve bu bağlamda ikinci cumhuriyet kavramının da ömrünü biçen asıl bağlamın, cumhuriyetin özüne dair felsefi ve entelektüel savlardan çok bu kavramın farklı kesimlere ve onların siyasal çıkarlarına nasıl karşılık geldiği veya onlarla çatıştığı olmuştur. Bu bakımdan Onaran, dört temel yaklaşımı birbirinden ayırmaktadır: İkinci cumhuriyet tabirini benimseyenler ve “tek ve ebedi cumhuriyetçiler” olarak iki ana gruba ayırdıktan sonra; ilkinin (ikinci cumhuriyetçileri) 27 Mayıs’ı referans alanlar ve 1961 Anayasası’nı referans alanlar olarak ikiye ayırmakta; aynı biçimde tek ve ebedi cumhuriyetçileri de CHP’liler ve AP’liler olarak iki grupta toplamaktadır. 1961 Anayasası’nı referans alanlar daha çok akademisyen ve gazeteci aydınlardan oluşan bir elite karşılık gelmekte; buna karşın 27 Mayıs’ı dönüm noktası olarak vurgulayanlar ise giderek MBK çevresi olarak belirlemektedir. 1961 Anayasası’nı öne çıkararak ikinci cumhuriyeti savunanlar, anayasanın getirdiği yeniliklerin önemine dikkat çekmektedirler. Anayasanın temel aldığı yeni ilkelerin ve getirdiği yeni kurumların hem siyasal özgürlüklerin geliştirilmesine hem de iktisadî kalkınmaya öncülük edeceği umulmaktadır. Ancak 1961 Anayasası’na eleştirel yaklaşan AP’nin tek başına iktidar olup özerk anayasal kurumlarla çatışması, anayasanın mucizevi çözüm içermediğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Daha önemlisi, 12 Mart 1971 Muhtırası’ndan sonra toplumsal taleplerin ve kitle hareketlerinin artışından çeken kesimlerin eleştiri oklarını anayasaya yöneltmeye başlamaları, bir dönüm noktası olarak simgeselleştirilen 1961 Anayasası’nın halesinin kaybolmasına yol açmıştır (Tanör, 1986: 33-54). Anarşi ve terör olaylarıyla birlikte giderek genişleyen muhafazakâr ittifak, kamuoyunda anayasanın güvenlik için köstek olduğu algısını yaymış; bunun sonucunda, anayasanın yeni bir cumhuriyetin müjdecisi olduğu iddiası, onun en sadık destekçileri için bile neredeyse savunulamaz hale gelmiştir. 27 Mayıs’ı referans alan ikinci grup, daha çok MBK üyelerinden oluşmaktadır. Aslandaş ve Bıçakçı’ya göre, ikinci cumhuriyet deyiminin kullanımı, bir tarihsel dönemlendirme ihtiyacından daha çok, 27 Mayıs askerî müdahalesiyle yapılan işin en az “Birinci Cumhuriyet” kadar büyük ve görkemli olduğunu vurgulamaya dayanıyordu (Aslandaş & Bıçakçı, 1995: 115-16). Onaran da yeni rejimin kurucusu olma unvanının önemli bir siyasal meşruiyet kaynağı oluşturduğuna dikkat çekmektedir (Onaran, 2023: 28). Bu bakımdan gerek Cemal Gürsel gerekse tabii senatörlere dönüşen eski MBK üyeleri, bu kullanımı olabildiğince sürdürürler. Ancak onların da herhangi bir kitlesel tabanının olmaması, AP iktidarından sonra 27 Mayıs’a dönük övgülerin giderek azalmasıyla birlikte marjinalleşmelerine yol açacaktır.

Siyasal olarak ikinci cumhuriyet tabirinin tutmamasının temel nedeninin, 1960-80 arasında Türkiye'nin iki büyük partisi olarak CHP ve AP'nin farklı gerekçelerle "İkinci Cumhuriyet" kavramına soğuk yaklaşımları olduğu söylenebilir. CHP açısından cumhuriyetin herhangi bir kopuşla işaretlenip numaralanmaması, öncelikle onun "devleti ve cumhuriyeti kuran parti" sıfatını korumak ve buradan gelen meşruiyeti muhafaza etmek istemesiyle ilişkilidir. 27 Mayıs veya 1961 Anayasası'nın ikinci cumhuriyetin kuruluş ânı olarak kabulü, bu momentte yer alan aktörlerle "bânilik" meşruiyetini paylaşması anlamına gelecekti. İkinci olarak CHP'nin Atatürk simgesine yaptığı yatırım da, birinci-ikinci ayrımı yapmasını engellemektedir. Atatürk simgesini kullanmaya devam edebilmek için, onun kurduğu cumhuriyetin "pâyidar kalması" gerekmektedir (Onaran, 2023: 28). AP açısından ise mesele farklıdır. AP, selefi DP'nin mirasını aklamak amacıyla ikinci cumhuriyet tabirine karşı çıkmaktadır. Zira DP'nin yozlaştırıp inkıza uğrattığı birinci cumhuriyet anlatısı, hem DP geleneğini cumhuriyet karşıtlığıyla damgalamakta hem de yeni kuruluş ânının arkasında bırakarak esasen paranteze alıp dışlamaktadır. Dolayısıyla AP açısından "Atatürk'ün kurduğu tek ve ebedi cumhuriyet" anlayışı, DP'yi cumhuriyet tarihine dahil edip kendi geldiği geleneği de meşrulaştırmak için gerekliydi. Burada, diğer aktörlerden temelden ayrıştığı bir husus, 1961 Anayasası'na karşıtlık olarak ortaya çıkmaktadır (Onaran, 2023: 29). AP'nin bu karşıtlığı, iktidar olduğu dönemde anayasanın meşruiyetinin altını oymasında ve nihayetinde 1971 sonrasındaki değişikliklerle onun yeni bir cumhuriyet kurma ve özgürlükçü bir demokratik düzen oluşturma iddiasının berhava olmasında ciddi etkide bulunduğu söylenebilir.

2.3. Temel Savların Cumhuriyetçilik Açısından Değerlendirilmesi

1960'ların ikinci cumhuriyet tartışması, 1971'den sonra uzun bir nisyan dönemine girdi. Öyle ki, 1991'de Mehmet Altan kavramı yeniden ileri sürdüğünde, pek çok kişi, 1960'lardaki tartışmaları hatırlamıyordu (Koloğlu, 2007: 87). 1960'lardaki ikinci cumhuriyet iddiasının böylesine kökten biçimde unutulmasının (yukarıda ele alınan kuramsal ve siyasal nedenler yanında) temel bir başka nedeninin, kitleselleşerek kamuoyuna mal olamaması olduğu söylenebilir. Bu bakımdan bu başlıkta, 1960'ların ikinci cumhuriyet tartışmasının cumhuriyetçi düşünceyle ilişkili unsur ve temalarını inceleyerek hem Türkiye'ye özgü cumhuriyetçiliğe daha yakından bakmak hem de neden elitist bir düzeyde kalıp kitleselleşemediğinin nedenlerini araştırmak amaçlanmaktadır. Böylece bu dönemdeki ikinci cumhuriyet tartışmalarının cumhuriyetçi potansiyeli irdelenecektir.

1960'ların İkinci Cumhuriyet tartışmaları, Türkiye'ye özgü cumhuriyetçiliğin içeriğini çözümleyebilmek açısından da önemli imkânlar sunmaktadır. Bu tartışmalarda öne sürülen savlardan biri "şahsi yönetim" ile "millet yönetimi" arasındaki karşıtlıktır. Bu karşıtlık temelinde Türkiye tarihi okuması, saltanatın kaldırılması ile son verilen şahsi iktidarın DP tarafından tekrar getirilmeye çalışıldığı ancak egemenliğin kendi elinde olduğunun bilincinde hareket eden milletin 27 Mayıs ile buna izin vermediğidir (Bekata, 1960; Giritli, 1960: 9). Bekata'da belirgin biçimde öne çıkan bu tema, diğer yazarlarda ve konuşmacılarda da yankılanmakta ayrıca Anayasa Komisyonu'nun (İlim Heyeti'nin) 27 Mayıs askerî müdahalesini meşrulaştıran bildirisinde de yer almaktadır. Bu bildiride, kamu yararına hizmet etmesi ve kamunun haklarını koruması beklenen yöneticilerin "şahsî nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini teşmil eden maddî bir kuvvet haline gel[diği]", hukuku buna göre çarpıttığı, devlet kudretini bu ihtiras ve çıkarlar için araçsallaştırdığı (akt. Bekata, 1960: 267) vurgulanmaktadır. Bu cumhuriyetçi anlayış, istibdat ile saltanatı özdeşleştirerek şahsi iktidar örneği olarak görmekte ve bunun karşısında ise millet egemenliği ile cumhuriyeti özdeşleştirmektedir. Aynı zamanda, şahsî iktidarı yozlaşmayla, kamu çıkarından uzaklaşmış bir nüfuz ve ihtiras özlemiyle özdeşleştirerek bu kontrastı derinleştirmektedir. Dolayısıyla 27 Mayıs öncesi ve sonrası arasındaki karşıtlık bu ikiliğe oturtulurken; İkinci Cumhuriyet de millet egemenliğinin tekrar ihya edilmesi olarak anlaşılmaktadır.

İkinci cumhuriyetçi söylev, yazı ve metinlerde beliren bir başka cumhuriyetçi tema da özgürlüktür (hürriyettir). Buna göre 27 Mayıs'ın gerçek anlamı, istibdada karşı nefrette ve hürriyete, insan hak ve haysiyetlerine uygun bir hayata karşı özlemde yatmaktadır (Giritli, 1961: 9). Yukarıda belirtildiği gibi, DP iktidarının son döneminde özellikle basın, toplanma, düşünce ve ifade özgürlüklerini kısıtlayıcı bir yola gitmesi, bu iktidarın devrilmesinin bile kendi başına özgürlüklere dönüş anlamına geldiği izlenimini yaratmıştır. Bu bakımdan yine anayasa, özgürlüklerin temel dayanağı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Giritli, her rejimde mutlaka son sözü söyleyen bir organın veya heyetin bulunduğu işaret ederek bu son merciinin özgürlükleri muhafaza etmeye dönük tutumunun önemine dikkat çekmekte; ayrıca aydınların korkak ve ilgisiz olmamaları ve halkı uyarmaları gerektiğini

belirtmektedir (Giritli, 1961: 21-22). Burada asıl sorumluluğun aydınlara verilmesi, elitist bir tavra işaret etmektedir. Zira özgürlüğün ne sürdürülmesi ne de elde edilmesinde kitlesel katılıma dönük bir vurgu pek görülmemektedir. Özgürlüğün elde edilmesinde, zulme karşı mukavemetin, baskıya karşı direnişin önemi vurgulansa da, bu daha çok vekâleten orduya ve zinde güçlere atfedilen bir yetki görünümündedir.

Yurttaşın varlığına işaret edilmesi, bir başka cumhuriyetçi tema olarak görülebilir. Bekata, DP dönemindeki sorunları sıraladıktan sonra, “Bu itibarla, millete rağmen, başını alıp bir maceraya gitmeye kimse cesaret edemeyecektir.” diyerek iktidarın karşısında “Türkiye’de vatandaş var” tespitiyle yargısını ifade etmektedir (Bekata, 1960: 7). Giritli de Aristoteles’in ideal yurttaş tanımını aktararak; devlet faaliyetlerine katılıp hem emretmesini hem de itaat etmesini öğrenmiş yurttaşları devletin temel unsuru olarak zikretmektedir (Giritli, 1961: 21). Mamafih ne Bekata, ne Giritli ne de başka bir yazar, yurttaşın tanımını yaparak cumhuriyetle ilişkisini kurmaktadır. Yurttaşın ve yurttaşlık bilincinin önemine dikkat çekildikten sonra genellikle yurttaşlık görevlerinin hatırlatılmasına geçilmektedir (Pamukoğlu, 1960: 171-72).

Özgürlük ve yurttaşlık temalarının arayüzünde yer alan ve anayasa geleneğimizde sadece 1961 Anayasası’nda tanınmış özgül bir hak olarak direnme hakkı da bir diğer cumhuriyetçi temadır. Siyaset felsefesinde meşruiyetini yitirmiş bir yönetime karşı çıkmayı anlatan bu kavram, Ortaçağ’dan itibaren tartışılrsa da asıl olarak J. Locke’un kuramında biçimlenmiştir. Buna göre yurttaşların temel haklarına tecavüz eden bir yönetim tiranlaşır. Tiran haline gelen bir yönetime karşı ise herkesin direnme hakkı doğar. Bu açıdan 27 Mayıs askerî müdahalesi, temel hakları ihlal eden bir yönetime karşı direnme hakkı temelinde meşrulaştırılmıştır. Anayasa Komisyonu’nun bildirisinde, “Milli Birlik Komitesi hareketini yani devlet müessese ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin; yani devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hâle koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlak temellerini yok etmeye çalışan fiili bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz” denilerek direnme hakkına atıf yapılmıştır (akt. Bekata, 1960: 269). Bekata 27 Mayıs’ı “ihkak-i hak” (bir hakkın zorla geri alınması) olarak nitelerken (Bekata, 1960: XIII) Giritli de “zulme karşı mukavemet” kavramı üzerinden konuyu tartışmıştır (Giritli, 1961: 17). Her ikisinin de vurguladıkları husus, yurttaşların temel haklarını inkâr ve ihlal eden bir yönetime karşı direnmenin bir hak olduğudur. Bununla birlikte direnme hakkının tarih boyunca tartışmalı boyutlarına yani hangi koşullarda ve hangi araçlarla direniş gösterileceğine dair bir açıklamada bulunmamışlardır. Daha çok, zaten gerçekleşmiş bir olguyu, MBK’nın öncülüğünde gerçekleşen askerî müdahaleyi DP dönemindeki yozlaşma, hukuksuzluk ve yasadızlıkla değerlendirerek meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu bakımdan anayasaya saygı ve yasaya bağlılık da, bir başka temel cumhuriyetçi düstur olarak öne çıkmaktadır. DP yönetiminde şahsi iktidarın yükselişinin, esasen anayasanın çiğnenmesiyle mümkün hale geldiği savunulmaktadır (Bekata, 1960: 24). Zira anayasanın hak ve özgürlükleri korumaya alan maddeleri umursanmamakta; yasalar partizanca niyetlerle hazırlanıp konulmakta; işine gelmeyen yasalara uyulmamakta ve nihayetinde hukuk devleti ihlal edilmektedir. Dolayısıyla anayasanın ihlali, yasaların tarafsızlığı ve hukuk devletinin işletilmemesi birbiriyle bütünleşerek devlette yozlaşmayı ve şahsi iktidarın tahakkümünü güçlendirmektedir. Bekata’nın belirttiği üzere, “Anayasaya hürmet, sadece bir kanuna hürmet değildir. Hukuk Devleti olmanın temel prensibine hürmettir. Bu itibarla bir insan (...) bir siyasî sergerdeliği göze almadıkça ve buna müsait yârânı bulmadıkça Anayasayı asla çiğneyemez” (Bekata, 1960: 24).

Görüldüğü üzere ikinci cumhuriyetçiler, kişisel yönetim, partizan çıkar ve hukuksuzluk eleştirileriyle geliştirdikleri düşüncelerini, millet egemenliği, yurttaş özgürlükleri ve direnme hakkının çerçevesini oluşturduğu bir cumhuriyetçi kalıba dökmeyi başarmışlardır. Mamafih bu cumhuriyetçi anlayışın bazı kritik zayıflıkları da bulunmaktadır. Öncelikle cumhuriyetin korunup kollanmasına yönelik çağrılar her ne kadar yurttaşın varlığını muştulasa da, onun mütemadiyen katılımına dönük bir arzu içermemektedir. Bu yazılarda yurttaş çok soyut ve müphem bir varlık olarak tebarüz etmektedir. Yurttaş katılımının somut yollarından ve araçlarından bahsedilmeden yalnızca sorumluluğu hatırlatılmaktadır. Öte yandan bu sorumluluk, esasen aydınlara tevdi edilerek onlara elitist bir gözetleme görevi verilmektedir. Ancak aydınlara gözetlemesi daha çok manevi bir göreve karşılık gelmektedir. Daha somut olarak gençlik ve ordu ön plana çıkmaktadır. Aslında bu durum, bir açıdan gayet anlaşılır görünmektedir. Nihayetinde olayların gidişatı, Tahkikat Komisyonu’nun kurulması, İstanbul ve Ankara’da üniversite gençliğinin protesto gösterileri, polis şiddeti ve sonunda askerî müdahale hattını

izlemişti. Dolayısıyla gençliğin ve ordunun etkinliği, kuramsal bir tercihten çok olaylarla kanıtlanmış, *post facto* bir tespitte işaret ediyordu. Esasen tüm ikinci cumhuriyet tartışmaları da, aynı biçimde, 27 Mayıs'ın başarısının ardından onun meşrulaştırılması veya yönlendirilerek geliştirilmesi amacını taşımaktaydı. Ancak yine de seçimle iktidara gelmiş bir partinin zorla alaşağı edilmesindeki meşruiyet açığı ortadadır. Üstelik konuya cumhuriyetçilik açısından yaklaşıldığında, Batılı cumhuriyetçi siyasal düşünce geleneğinin temel bir motifi olan askerî kuvvete dayanarak yurttaş eşitliğini ve müşterek yönetimi yıkan Sezarci geleneğin kınanması ortadayken askerî müdahalenin cumhuriyetçilik açısından meşrulaştırılması daha da zor görünmektedir. Doğrusu, ikinci cumhuriyet tabirini kullanan yazarlarda bu gerilime işaret eden herhangi bir iz bulunmamaktadır (Bekata, 1960; Giritli, 1961; Erginer, 1960). Bu tutumun gerekçelerinden biri, DP'nin politika ve uygulamalarıyla meşruiyetini yitirdiği ve ne olursa olsun iktidarı kaybetmemek için koltuğa sarıldıkça demokratik meşruiyetini tümüyle kaybettiği savıdır. Bekata'nın deyişiyle, "sabık olmamak için sabıkalı olmayı" tercih eden hükümet, iktidar değişikliği için başka bir yol bırakmadığından askerî müdahale meşru görülmelidir (Bekata, 1960: 232, 22). Daha kuramsal bir gerekçe, hukuksuzluğa saplanmış, hak ve özgürlükleri biteviye ihlal eden bir rejime karşı direnme hakkının doğmuş olduğudur. Nitekim Anayasa Komisyonu tam da bu gerekçeyi kullanmıştır. Askerî müdahale sonrasındaki gelişmeler de bu bakımdan etkili olmuştur. Daimî bir askerî diktatörlük kurmak yerine en kısa sürede sivil demokratik düzene dönüş sözünü veren ve derhal yeni anayasa yapımına başlayan MBK'nın doğrusu Sezar'la veya Cromwell'le karşılaştırılabilmesi de çok kolay değildi. Katılım ve askerî müdahaleye eleştirel yaklaşmama dışında, belki de en temel sorun, bizatihi cumhuriyet kavramının algılanışında yatıyordu. Birincisi bitip ikincisi başlayan cumhuriyet tam olarak neydi? Cumhuriyet kavramındaki muğlaklık veya soyutluk, gelişkin ve kitlelere mal olmuş bir cumhuriyetçi anlayışın ve hissiyatın oluşmasında en önemli sorundu. Kamu yararını önceleyen, belirli bir erdem nosyonunu öne çıkartan, müşterek işlerin yönetimiyle ilgili ve ona katılım sağlayan etkin yurttaşlar topluluğu düşüncesi bir hayli geride kalıyordu. Bunun yerine cumhuriyet, basitçe devletti. Cumhuriyet ve devlet kavramları arasındaki yakınlık salt Türkiye'ye özgü olmamakla birlikte (ki esasen Roma'dan beri devam eden bir yakınlık ve hatta özdeşlik durumu vardır), veciz "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" ibaresinin imlediği üzere, cumhuriyetin özgün siyasal geleneği Türkiye'de çok kolayca devlet kavramının bir kipine dönüşebilmektedir. Üstelik bu sorun, sadece 1960'ların ikinci cumhuriyetçilerine özgü olmayıp günümüze dek devam eden ve müstakil bir siyasal akım olarak cumhuriyetçiliğin gelişmesine engel olan temel bir sorundur. Öyle ki, 1990'ların daha eleştirel ikinci cumhuriyetçileri de bu anlayışın dışında kalamamışlardır.

3. 1990'LARIN İKİNCİ CUMHURİYET TARTIŞMALARI

1970'ler boyunca tamamen kaybolan "ikinci cumhuriyet" tabiri, sert bir tartışma biçiminde 1990'lardan itibaren gündeme oturdu ve Türkiye'nin yaşadığı siyasal dönüm noktalarına (Özal'ın cumhurbaşkanlığı ve ölümü, AKP'nin iktidara gelişi, 12 Eylül 2010 ve 17 Nisan 2017 referandumları, cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi ve başkanlık sistemi ve 2023 cumhurbaşkanlığı seçimi) bağlı olarak zaman zaman tekrar gündeme geldi. Ancak (göreceğimiz üzere) Türkiye'nin nihayetinde geldiği yer, ne ikinci cumhuriyetçiler ne de onların eleştirmenleri açısından başta ileri sürdükleri savlara ve öncüllere uygun olduğu için tartışma da giderek sönümlendi.

3.1. Tartışmaların Geliştiği Siyasal Bağlam

Koloğlu'nun (2007) ikinci cumhuriyet kavramını on yıllar üzerinden dönemleştirerek incelediği çalışmasında, 1960'lardan sonra doğrudan 1980'lere geçilmektedir. Burada 1970'lerin yokluğu anlamlıdır. Zira yukarıda tartışıldığı üzere ikinci cumhuriyet kavramına mesafeli olan CHP ve AP'nin siyasetin ana eksenlerini belirlediği bu on yıl aynı zamanda siyasal yelpazenin uçlarında devrimci sosyalizmin ve faşizan milliyetçiliğin baskın hale geldiği farklı bir ideolojik kutuplaşmayı ifade ediyordu. Bunlar ikinci cumhuriyetçilik kavramının ortadan kayboluşunun genel nedenlerini oluştursa da, aslında daha önceden kavramın gözden düşmeye başladığı söylenebilir. Yine Koloğlu'nun vurguladığı üzere, daha 1962 ve 1963'teki darbe girişimlerinin İnönü'nün dirayetiyle engellenmesiyle, ikinci cumhuriyet gibi kökten (ve acilci) değişimleri ima eden kavramlar gözden düşmeye başlamıştı (Koloğlu, 2007: 73). Bu bakımdan 12 Mart 1971 Muhtırası, bir başka önemli dönüm noktası oldu. Zira 12 Mart sonrası peyda olan "reformculuk", 1961 Anayasası'nın etkisizleştirilmiş ve dağınık bir devlet mekanizması kurduğuna ve Türkiye'nin sosyoekonomik gelişkinliğinin ötesinde ("lüks") özgürlükler

sunduğunu temel alarak kapsamlı bir anayasa değişikliğini hedeflemişti.¹ Bu değişikliklerin konumuzla ilgisi, 1961 Anayasası'nın ilerici ve özgürlükçü imajının bozulmasıyla ikinci cumhuriyet savunucularının temel savlarından biri olan yeni anayasa-yeni cumhuriyet bağlantısının boşa düşmesiydi. Böylece ikinci cumhuriyetçiliğin konusunu ve odağını kaybedip silinip gittiği söylenebilir. Bu bağlamda bir başka dönüm noktası, 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi oldu. Öte yandan 12 Eylül'ün ikinci cumhuriyetçilik tartışmaları bakımından ikircikli bir durum teşkil ettiği ileri sürülebilir. Zira bir yönüyle 12 Eylül, "Atatürk Cumhuriyeti'nin" en ödünsüz biçimde ihyasını hedeflemekteydi; Atatürk imgesinin otoriter biçimde dayatılmasıyla, Atatürkçülüğün resmî ideoloji haline getirilmesiyle kesinlikle "tek ve ebedi cumhuriyet" formülüne dayanıyordu (Koloğlu, 2007: 79). Öte yandan 12 Eylül, siyaset kurumuna, topluma ve devlet örgütlenmesine yönelik olarak 27 Mayıs'tan çok daha kökten bir yeniden kurulum ve dönüşüm dayatıyordu. Sadece yeni bir anayasa yapımına gidilmemiş, tüm siyasal partiler kapatılmış, dernek ve sendikaların faaliyetlerine son verilmiş, örgütlü siyasal yaşam durdurulmuştu. Toplum yeni bir siyasal pedagojiyle biçimlendirilmeye çalışılmış, devlet örgütlenmesi 1961 Anayasası'nın oluşturduğu mimariden çok farklı biçimde tekrar düzenlenmişti. Bu bakımdan pek çok tarihçi için 12 Eylül, neden olduğu kökten dönüşüm yüzünden gerçek anlamda ikinci veya üçüncü cumhuriyet adını hak ediyordu (Yıldırım ve Haspolat, 2016: 144-45). Mamafih 12 Eylül'ün otoriter biçimde düzeni sağlamasıyla ideolojik olarak Atatürkçülüğü ihya edişi arasındaki terkip, 1980'li yıllarda öncelikle ikinci cumhuriyet tartışmasını değil, sol ve sağ Kemalizm arasındaki gerilimi açık etti ve Atatürkçülüğün gerçekte ne olduğuna dair bir tartışmayı tetikledi. İkinci Cumhuriyet tartışmasının ikinci moment, 1990'ların başında dünyada ve Türkiye'de oluşan özgün koşullar içinde belirdi.

1990'ların ikinci cumhuriyet tartışmaları, öncelikle entelektüeller arası bir tartışma olarak başladı. Basın üzerinden ilerledi ve kitlede yankılandığı ölçüde zaman zaman siyasetçilerin dikkatini ve katılma isteğini çekti. Lakin hiçbir zaman müstakil bir siyasal programa dönüşüp belirli bir lider, parti veya ideoloji tarafından benimsenmedi.² İkinci cumhuriyetçilik, polemiklerin sertliği içinde belirli aydınlardan oluşan bir gruba işaret etmeye başladı. Başta, kavramın müellifi olduğu iddiasını taşıyan Mehmet Altan, onun savlarını destekleyen Çetin ve Ahmet Altan; Altan ailesinin dışında ise, Hikmet Özdemir, Cengiz Çandar, Mehmet Barlas, Hasan Cemal, Murat Belge, Etyen Mahçupyan, Orhan Pamuk, Eser Karakaş, M. Ali Birand, Ali Bayramoğlu ve Şahin Alpay, ikinci cumhuriyetçilerin "kadrosu" içinde sayıldı. Daha sonra bu listeye, Kürşat Bumin, Ahmet İnsel, Hadi Uluengin, Asaf Savaş Akat, Cüneyt Ülsever, İsmet Berkan, Serdar Turgut, Nuray Mert gibi isimler de eklendi (Koloğlu, 2007: 156-57; Yıldırım ve Haspolat, 2016: 146-47). Görüldüğü üzere ikinci cumhuriyetçi olarak adlandırılan isimler, basın ve akademinin arayüzünde yer alan kişilerdi. Siyasal yetki ve sorumluluk taşıyan, belirli bir siyasal hareketin önderliğini üstlenmiş değildiler. Daha çok, Türkiye'nin sorunlarını soyut ve kuramsal bir çerçevede çözümleyip "aydın tarafsızlığı" ile önerilerde bulunmak iddiasını taşıyorlardı. Mamafih yukarıda belirtilen isimlerin hepsinin birden bir ikinci cumhuriyetçilik ekolü oluşturduğu veya müşterek biçimde bir ikinci cumhuriyetçilik kuramı geliştirdiği söylenemez. Daha ziyade, ikinci cumhuriyetçilik, polemiklerin keskinleşmesine koşut olarak "Kemalist-devletçi" yaklaşıma eleştirel yaklaşanları altında toplayan (rakiplerince pejoratif biçimde kullanılan) bir şemsiye-kavrama dönüşmüştür. Gündemde öne çıkan konulara göre ikinci cumhuriyetçiliğe yeni isimler katılsa da, kuramsal izahı çoğunlukla Mehmet Altan'ın çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır.

1990'ların ikinci cumhuriyetçiliğinin özgünlüğünü anlamak için Özal'a ve Özalcılığa ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. İkinci cumhuriyet tartışmasının doğuşunda ve gelişiminde Özal, gerek kişiliğiyle gerekse "vizyonu"yla önemli bir etkide bulunmuştur. Özal'ın alışılmış sağ siyasetçilerden farklı olması, geleneksel-yerel muhafazakâr kökenlerini reddetmeden; değişimden, demokrasiden, dünyaya açılmaktan yana tavrı, bazı eski solcularla kurduğu yakın kişisel ilişkiler, onu diğer siyasetçilerden ayırıyordu (Gürpınar, 2013: 188). Ayrıca Özal, protokolü önemsemeyen rahat

¹ Burada Giritli'ye özel bir parantez açılabilir. Giritli, 1960'ların tartışmalarında ikinci cumhuriyet tabirini en ısrarlı kullanan isimdir. Ancak o bile, 12 Mart Muhtırası'yla ikinci cumhuriyetin kapandığını ve üçüncüsünün eşiğinde bulunduğunu ifade etmektedir (Giritli, 1971).

² Bu durumun bir nedeni, bir elit aydın kadrosuna dayanıp kitleleşme imkânlarının kısıtlılığıysa, diğer nedeni, aşağıda ele alınacağı gibi, ideolojilerin ölümünün ilan edildiği bir dönemde ideolojiler-üstü bir iddia taşımasıydı. Yine de bir istisna olarak Yeni Demokrasi Hareketi'nin (YDH) partileşme süreci ayrı bir yere konulmalıdır. İkinci Cumhuriyet savının destekçilerinin önde gelenleri bu hareketin içinde bulunmuş veya ona sempati duymuşlardı.

tavırlarıyla, kıyafetleri ve kökeniyle sivil cumhuriyetin kurucusu olarak selamlanmıştı (Bölügiray, 1993: 46). Bayar’dan beri, asker kökenli olmayan ilk cumhurbaşkanı olması, 1980’lerin sonlarında dünyada yaşanan liberalleşme ve demokratikleşme hareketleriyle çakışarak Türkiye’de cumhuriyetin sivilleşmesi tartışmalarına kapı araladı (Özdemir, 1991). Rejim üzerinde asker etkisinin sınırlandırılması, seçilmişlerin atanmışlar üzerinde üstünlüğünün sağlanması gibi talepler, bu tartışmaların içinden çıkıp ikinci cumhuriyetçiliğin başlıca temalarına dönüşeceklerdi. Öte yandan Özalıcılık açısından bakıldığında, ANAP’ın kuruluşunda dört eğilimi birleştirme iddiasıyla kurulan ittifakın, 1980’lerin sonlarında eski siyasetçilerin dönüşüyle ve partinin destek tabanının aşınmaya başlamasıyla dağıldığı gözlemleniyordu. Bu bağlamda Özal’ın kendisine yakın gazeteci ve entelektüeller aracılığıyla kültürel açıdan farklı kimliklerin birlikte barış içinde yaşamasını temel alan yeni bir projeye yönelmesinin, ikinci cumhuriyetçiliğin çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Bu bakımdan Erdoğan ve Üstüner’e göre ikinci cumhuriyetçilik, Özalcı bir yeni hegemonya kurma girişimine karşılık geliyordu (Erdoğan ve Üstüner, 2005: 659). Devlet-sivil toplum ana çelişkisini temel alarak iktisadi liberalizmi, çoğulcu ve ideolojik olmayan demokratik siyaseti hayata geçirerek Türkiye’nin sorunlarına çözüm bulmayı amaçlıyordu. Bu bağlamda Özal’ın yaptıklarının esasen solun güçlenmesine yol açacağı ve bu yüzden desteklenmesi gerektiği savını geliştiren ikinci cumhuriyetçilik, Yıldırım ve Haspolat tarafından Sol-Özalizm olarak adlandırılmıştı (Yıldırım ve Haspolat, 2016: 148-49).

Özal ve Özalizm etkisi, daha geniş bir perspektiften bakıldığında, 1980’lerin sonu, 90’ların başının uluslararası ve ulusal konjonktürüyle bağlantılıydı. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Soğuk Savaş’ın bitişi, siyasal ve düşünsel olarak bir boşluk yaratmıştı (Yıldırım ve Haspolat, 2016: 148). Geleneksel sol-sağ ayrımının sona erdiği iddiası, “Tarihin Sonu” ve liberal demokrasinin nihai zaferinin ilanı, Türkiye açısından yeni siyasal parametreleri gündeme getirmişti. Öte yandan postmodernizmin etkisinin yavaş yavaş belirmeye başlaması; yasaklı liderlerin dönüşünü sağlayan 1987 Referandumu ve 1989’da Özal’ın cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte 12 Eylül döneminin kapanması ve Post-Kemalist paradigmanın yükselişe geçmesi de cumhuriyetin kökenlerini ve tek parti dönemini sorgulayan revizyonist yaklaşımlara alan açtı (Aytürk, 2022: 25-27). Denilebilir ki, ikinci cumhuriyet tartışması da düşünsel malzemesini Post-Kemalizm’den alan ve bir ölçüde ona daha geniş bir çerçeve sunan bir sav teşkil etmiştir. Özellikle İslamcılığın yükselişe geçişi ve Kürt Sorunu’nun yeni bir aşamaya ulaşması, Kemalist (“birinci”) cumhuriyetin eleştirisini çok daha etkili hale getirdi. Zira bu meydan okuma, bir yanıyla iç siyasetle diğer yanıyla yeni jeostratejik dengelerin biçimlendirdiği dış siyasetle bağlantılıydı.

İç siyaset boyutu açısından bakıldığında, Kürt siyasal hareketinin ve İslamcılığın eşzamanlı yükselişi, pek çok kişi açısından “baskılanmış olanın geri dönüşü” gibiydi. Örneğin Altan’a göre “bölücülük” ve “şeriat” tehlikeleri esasen “demokratik” bir toplum olmamamızdan, militarist anlayışa sahip bürokratik cumhuriyetin baskı ve yasaklarından kaynaklanmaktaydı (Altan, 2001: 64). Bulaç, Türkiye’de merkezin enerjisini tükettiğini, dinamizmin merkezkaç güçler olan Müslümanlar, Kürtler, kent yoksulları ve Anadolu’daki yeni tüccar kesimde olduğunu iddia etmekteydi (Bulaç, 1993: 372). Kürkçü de, cumhuriyetin, Kemalist rejimin düşmanlarıyla savaşmasının siyasal biçimini ifade ettiğini söylerken; bu düşmanları Kürt ulusal hareketi, İslami fundamentalizm ve Komünist hareket olarak sayarken; Akat bu listeye liberalleri de eklemekteydi (Kürkçü, 1993: 304; Akat, 1993: 119). Kısacası farklı görüşten pek çok kişi, Kemalist cumhuriyetin muarızlarını baskılayarak bir düzen oluşturduğunu; yeni konjonktürde bu baskının artık işe yaramaz hale geldiğini savunuyordu. Bu bağlamda mezkûr konjonktürün dış siyasetle ilgili yönü, jeopolitik dengelerin değişmesiyle ilgiliydi. SSCB’nin yıkılmasıyla birlikte iki süper güçten birinin ortadan kalkması, Orta Asya, Ortadoğu ve Balkanlar’da Türkiye’nin Osmanlı’dan gelen “emperyal mirası” sayesinde doldurabileceği bir siyasal boşluğun ortaya çıktığını düşündürmüştü. Çandar’ın “Neo-Osmanlılık” olarak adlandırdığı bu siyasal misyonun gerçekleşebilmesi için açıkçası birinci cumhuriyetin bazı temel kodlarının değişmesi gerekiyordu. “Misak-ı Milli sınırları içinde devletçi bir ekonomiye ve yönetime sahip Türkiye ile olacak bir iş değil[di] bu” (Çandar, 1993: 104). Kürtlerle ve İslam’la barışık bir rejimle birlikte daha atak bir dış politika, yayılcı bir iktisadi nüfuz ve başkanlık sistemi, bu yeni sorumluluğun gereği idi. Benzer savları Özdemir de ileri sürüyordu (Özdemir, 1991: 17-25; 1993: 72-80). Bu savların ikinci cumhuriyetçilikle örtüştüğü noktalar, hâlihazırdaki devletin statükocu, gelişmeye direnen, ekonomide demode ve geri bir devletçiliğe saplanıp kalmış ve bürokratik bir elitin halktan mahfuz iktidarını koruyan bir yapı olduğu eleştirileriydi (Çandar, 1993: 96). Neo-Osmanlılık tezleri, 1990’ların başlarında moda olan bir başka kavramla, “Yeni Dünya Düzeni” ile de bütünleşiyordu. Askerî açıdan tek kutuplu, iktisadi

açıdan üç kutuplu bir biçim alan dünyada, bir yandan küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık giderek artarken diğer yandan serbest pazar ekonomisinin ve liberal demokrasinin, tek geçerli iktisadi sistem ve siyasal düzen haline geldiği savunuluyordu. Eleştirel yaklaşımlara göre Yeni Dünya Düzeni, emperyalizmin ve ABD hegemonyasının güncel koşullara uyarlanmış biçimini anlatıp sermayenin, çok-uluslu şirketlerin, IMF ve DB gibi finans dünyasının kurumlarının meşrulaştırılması için ortaya atılmış yeni bir kavramken; iyimser görüştekilere göre ise, bilgi toplumuna, yüksek teknolojiye ve bütünleşmiş dünya ekonomisine geçişi; katılımcı demokrasinin, yerel yönetimlerin ağırlığının, yönetişimin ve ağ biçimli örgütlenmelerin gelişimini sağlayarak küreselleşmeyi, adem-i merkezileşmeyi, demokrasiyi ve yatay bağların önemini muştuluyordu (Öcal, 1994: 1-2).

Son olarak, sosyal demokrasi ve Kemalizm tartışmalarının da ikinci cumhuriyetçilik tezlerinin biçimlenmesini etkilediği söylenebilir. Daha geniş bir çerçevede, dünyada Soğuk Savaş sonrası solun kendini nasıl yeniden tanımlayacağı sorunsalıyla ilişkili olan bu tartışma, ulusal konjonktürde SHP ile CHP'nin birleşmesi sürecinde Türkiye'ye özgü bir hal almıştır. Evrensel sosyal demokrasiyi benimsemek ile “Atatürk'ün partisi” olmayı kimliğinin en önemli tanımlayıcısı olarak görmek arasındaki düşünsel gerilim, birkaç farklı ekseninde yankılanmıştır: Demokratlık-devletçilik, reformculuk-muhafazakârlık, sivillik-resmîlik gibi. Bu tartışmanın sosyal demokrat kanadına göre, Kemalizm'in Altı Ok'u hem çağdışı kalmıştır hem de içinde demokrasi olmadığı için Türkiye'nin sorunlarını çözmesi mümkün değildir (Akat, 2004: 13-14). Aynı savı destekleyen Altan'a göre, Türkiye'de gerçek bir sosyal demokrasiden bahsedilemez. Bunun yerine, orduya yaslanan bir küçük burjuva radikalizmi vardır. Kendilerini solcu ve aydın görenler, ilerici ve çağdaşlık adına tepeden inmece bir elitizmi savunmakta, halkın maddi koşullarını değiştirmeyen kültür reformlarını dayatmaktadır (Altan, 2001: 73-80).

3.2. Tartışmaların İçerdiği Temel Savlar

Öncelikle 1990'ların ikinci cumhuriyetçiliğin kalkış noktası, Türkiye tarihinin sürekliliği savıdır. Buna göre, Cumhuriyet ile Osmanlı arasında büyük bir kopuş yoktur. Toplumsal-sınıfsal yapı değişmemiş; bürokrasinin, küçük köylülüğün artığına el koyduğu, sermaye birikimi sağlamayan toprak düzeni varlığını sürdürmüştür (Altan, 1997: 89; 2008: 150-54). Yıldırım ve Haspolat'ın işaret ettikleri gibi, bu çözümlemenin, Türkiye'de liberal solun tarih anlayışına derinden tesir etmiş olan Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tezlerine ve özellikle de Küçükömer'e bir hayli yakın düştüğü söylenebilir (Yıldırım ve Haspolat, 2016: 151). Ana çelişkinin bürokrasiyle köylülük arasında kurulması, merkezî ve ceberut devletin çokkültürlü toplum üzerinde kurduğu tahakküm ve vesayet, mirî toprak düzeni nedeniyle ekonominin Batı'daki gibi kapitalist dönüşümü tamamlayamaması, halkın yaşam pratiğiyle uyumsuz ve yabancılaştırıcı kültürel reformlar gibi vargılar, ikinci cumhuriyetçiliğin tarih okumasının ATÜT tezleriyle örtüştüğünü göstermektedir. Nitekim Altan da söyleşi kitabında Küçükömer'le tezlerinin yakınlığına dair bir soruya, (Küçükömer'in tezlerinin) “teorize edilmesine, beslenip derinleştirilmesine yardımcı olmuş olabilirim” diye yanıt vermektedir (Altan, 2008: 153). İkinci cumhuriyetçiliğin kökeninde İdris Küçükömer'in tezlerinin bulunduğunu iddia eden Kalkandelen de, Kemalizm'e ve CHP'ye duydukları “alerjiyi” Küçükömer etkisine bağlamaktadır (Kalkandelen, 2012: 144). Ayrıca Küçükömer'in “üçüncü cumhuriyet tezi” de, Altan'ın ikinci cumhuriyet savına esin kaynağı olarak görülebilir. Küçükömer, 1923-50 arasını birinci, 1950-73 arasını ikinci ve 1973 sonrasını üçüncü cumhuriyet olarak adlandırmıştır. İlki, tek parti dönemine, ikincisi, çok partili demokrasi dönemine ve üçüncüsü de CHP-MSP koalisyonuyla birlikte sivilleşmenin ilerlemesine karşılık gelmektedir. Kalkandelen, 1923 cumhuriyetinin askerî-bürokratik yapısına karşı çıkış ve Atatürk ilkelerinden uzaklaşmayla sivil toplumun gelişeceği varsayımları üzerinden Küçükömer'in ikinci cumhuriyetçiliği etkilediğini ileri sürmektedir (Kalkandelen, 2012: 63-64).¹

¹ ATÜT-İkinci cumhuriyetçilik ilişkisi bakımından, “Sol Osmanlıcılık” akımının öncüsü olan Kemal Tahir'in etkisine de değinilebilir. Tahir, Osmanlı'nın kendine özgü düzenini vurgulamasıyla, Kurtuluş Savaşı'nı, düşük ölçekli bir Türk-Yunan Savaşı olarak adlandırmasıyla, Atatürk'ün üstün bir komutan olma niteliğini öne çıkarırken inkılapların etkisiz üstyapı devrimleri olduğunu vurgulayıp Batılılaşmaya duyduğu kuşkuyla hem Küçükömer'le örtüşmekte hem de ikinci cumhuriyetçiliğe öncülük etmektedir (Kalkandelen, 2012: 119-26). Ayrıca Kemal Tahir-İkinci cumhuriyetçilik ilişkisine daha çok kişisel yakınlıklar üzerinden yaklaşan şu yazıya da bakılabilir: Gökdemir, 1993.

1990'ların ikinci cumhuriyetçilik tezinin ağırlık noktası, bürokrasi eleştirisidir. ATÜTçü tezler doğrultusunda bürokrasi, sınıflara düşman bir sınıf niteliğindedir. "Bürokrasi sosyal sınıfları kendisine düşman ve rakip olarak görür. Çünkü sosyal sınıfların normal olarak geliştiği ülkelerde bürokrasi onların denetimindedir. Bizde ise her şeyin hakimi asker ve sivil bürokrasidir" (Altan, 1993: 41). Açıktır ki burada kastedilen bürokrasi, Weberci anlamda, kapitalizmle ve para ekonomisiyle birlikte gelişmiş, uzmanlık bilgisine göre sınıflandırılmış, liyakat ve deneyim temelinde bir kariyer sunan, çağdaş bir sosyolojik olgu değildir (Weber, 2017: 220-45). Bunun yerine, tarih-üstü bir etmen ve hatta aşkın bir kötülük halini alır. Türkiye'de bürokrasinin tarih-üstü bir etmen oluşu, esasen yukarıda belirtilen Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğine dayanır. Osmanlı sarayı da, Cumhuriyet bürokrasisi de köylülüğün verili durumunu sabit tutmayı ve bu biçimde kendi artığının akışını sürdürmeyi amaçlamıştır. Yani Marksist bir terimle ifade etmek gerekirse, üretim ilişkilerinin nesnel durumu açısından tarihsel değişimi dondurmaya amaçlamaktadır ve bu nedenle gericidir. Aşkın kötülük oluşu ise, altyapıyı değiştirmeden sadece yurttaşlarının nasıl oturup kalkacaklarını, giyineceklerini ve düşüneceklerini mesele edinen üst-yapısal devrimlere odaklanmasından gelir (Altan, 2001: 54). Bu odaklanmanın sonucu, toplumu zapturapt altına almaya çalışan militarist bir resmî ideoloji dayatması olmuştur. Altan'a göre bürokrasinin koşullarına en uygun ideoloji ise Kemalizm'dir.

Kemalizm, sadece bir ideoloji olmayıp bürokrasinin iktidarını, itibarını ve zenginliğini güvenceye alan, tüm siyasal sistemi ve siyaseti bu öncelik temelinde yönlendirmeye çalışan bir zümrenin dünya görüşüdür (Altan, 2008: 128; 2012: 321). Altan'a göre Kemalizm, her şeyden önce statükoculuktur. Zira aynı anda hem liberalizme hem de Marksizm'e karşıtlık içerir. Çağdaş dünyadaki bu iki alternatiften birden karşıt olmasının tek mantıklı açıklaması, kendi egemenliğine meydan okunmasını önlemektir. Bu anlayış, hiçbir şeyi sorgulamayan bir toplum yaratmıştır (Altan, 2001: 38). Bu sorgulamama durumu nedeniyle bürokratik egemenliğin resmî görüşü olan Altı Ok, uzun süre ilericilik sanılmıştır. Hâlbuki o, 30'ların tarım toplumunun ideolojisi olup bugün (90'larda) büyük oranda çağdışı kalmıştır (Altan, 2001: 80). Kemalizm'in ilericiliğinin bir diğer dayanağı olarak modernleşme yönü gösterilir. Ancak Altan'a göre bu da doğru bir gerekçe değildir. Zira Kemalizm, yapay bir yaşam biçimini halka zorla dayatma yoluna gitmiş otoriter bir modernleşmeyi salt üst-yapı düzeyinde gerçekleştirmeye çalışırken kitleleri kendisine yabancılaştırmıştır (Altan, 2001: 54-55). Bu yabancılaşma, yansımaları dinsel geleneğin siyasallaşmasında göstermiş ve neticede Türkiye siyaseti, kışla ile cami arasındaki rekabete sıkışmıştır. Bu yabancılaşmanın temel nedeni, üretim tarzında değil, tüketim tarzında batılılaşma yoluna gidilmesidir (Altan, 2008: 130). Görüldüğü gibi, Altan'a göre Kemalist ideoloji, salt bir düşünce biçimi olmayıp siyasal, kültürel ve iktisadi yapıyı belirleyen bir paradigma durumundadır. Bu paradigmanın çözülmesinde Altan, özellikle siyaset-ekonomi arasındaki bağlantının irdelenmesine önem vermektedir.

Altan'a göre Türkiye'nin sorunlarının müzminleşmesinin temel nedeni, siyasal ve iktisadi boyutların bir sarmal biçimde birbirine dolanıp birbirinden destek alarak kendini yeniden üretmesidir (Altan, 1992: 11). Türkiye'nin iktisadi yapısı, halkın refahını artırmaya değil, bürokratik yapıyı sürdürme hedefine göre düzenlenmiştir. Bu sistemde herkes devletten talep etmek zorundadır. Bürokrasi ise, iktisadî akılcılığa göre değil, kendi zümresel çıkarlarına göre kaynakları dağıtmaktadır (Altan, 1993: 36-38). Dolayısıyla iktisadî sorunların temel nedeni, devletçiliktir. Daha geniş bir açıdan, tarihsel-sosyolojik bir perspektiften bakıldığında da, Türkiye'nin kapitalistleşememesidir. Altan'a göre Türkiye ekonomisinin sorunları, emperyalizmle veya sömürüyle açıklanamaz (Gürpınar, 2013: 178). Toplumsal sınıfların belirginleşmediği, piyasanın gelişmediği, verimliliğin artmadığı bir yerde, herkesin devletten geçinmeye çalıştığı bir düzen oluşmaktadır. Kaçak elektrikten ihale yolsuzluğuna, taban fiyatından kayırmacılığa dek tüm sorunlar aynı devletçi zihniyetin sonuçlarıdır (Altan, 2008: 138-39). Dolayısıyla çözüm, piyasalaştırma-özelleştirme eksenli neoliberal politikalara destek vermektir. Zira ancak bu biçimde ekonomi bürokrasinin elinden alınıp halka verilebilecek, toplumsal sınıflar gelişebilecek ve devlet, politik devlet olmaktan çıkıp halkın hizmetine koşmuş teknik bir aygıt olarak liberal devlet haline gelebilecektir (Altan, 1993: 42; Yıldırım ve Haspolat, 2016: 155). Altan'ın Özal'a desteğinin mantığı da buraya dayanmaktadır. Özal, bürokrasinin ülkeyi bir iç sömürge gibi yönettiği, halkı devlete köle kıldığı bir düzene ciddi anlamda karşı çıkan ilk kişi olmuştur (Altan, 2008: 138). Altan'ın iktisadî liberalleşme savunusunun, bürokrasi eleştirisinin yanı sıra özellikle iki konuya odaklandığı görülmektedir: KİT'ler ve tarım kesimi. KİT'ler, rant dağıtımının bir parçasıdır. Siyasal kayırmacılık ilişkileri içinde aşırı doldurulmuş ve verimsiz çalışan iktisadî birimlerdir. Bunların özelleştirilmesi, daha

rasyonel ve verimli biçimde yeniden düzenlenmesi toplumun ortak refahını artıracaktır (Altan, 1993: 50-51). Öte yandan tarım kesiminin durumu, salt iktisadî verimsizlik konusu değil, bunun ötesinde belirli bir sistemi ve zihniyeti yeniden üreten bir sorun kaynağıdır. Köylülüğün nüfusa oranı yüksek kaldığı sürece, küçük üreticilere dayalı toplumsal yapı devam edecek ve bu da bürokrasinin siyasetin ve ekonominin patronu olmasını yeniden üretecektir. Dahası, köylü zihniyeti hakka ve yurttaşlığa dayanan bir anlayışa değil, ranttan pay aldığı sürece itaate dayandığı sürece, hesap verebilir bir devlete geçişin de nn tıkayacaktır (Altan, 1993: 51; 1997: 89).

Anlaşılmış olacağı üzere Altan'ın birinci cumhuriyet eleştirisi, belirli bir tarih perspektifi içinde toplumu baskı altına almış, belirli bir kesimin çıkarını sürdürmek için siyasal gücü ve iktisadi kaynakları kullanan ve meşruiyetini de sahte bir ilericilik ve farklılıkları ezen bir resmî ideoloji üzerinden üreten bir sistem eleştirisine dayanmaktadır. Birinci cumhuriyetin Kemalist, otoriter ve askerî karakteri karşısında ikinci cumhuriyet, liberal, çoğulcu, bireyi ve yurttaşı önemseyen, devletin teknik bir aygıt düzeyine indirgenip uluslararası rekabete uyumlaşmış serbest piyasa ekonomisini benimseyen bir düzeni vaat etmektedir. Tek kelimeyle, demokratik olacaktır (Erdoğan ve stner, 2005: 659). Altan'ın yazılarında bürokrasi ne kadar pejoratif bir çağrışım taşıyorsa, demokrasi de o denli pozitif bir tını içermektedir. Türkiye'nin sorunlarının nihai czmdr. Burada demokrasi, siyaset biliminin belirli bir kuramsal tanımı çerçevesinde değil, ahlaki bir ideal olarak kullanılmaktadır. Aslında bu idealin, birinci cumhuriyetteki "yanlışların" ters çevrilmesiyle vücut bulduğu söylenebilir: Statükoya karşı değişim, teki dayatmacılığa karşı çoğulcu kapsayıcılık, otoriterliğe karşı özgürlük, devletçiliğe karşı serbest piyasa, militerliğe karşı sivillik, devlet sırrına karşı saydamlık... (Erdoğan ve stner, 2005: 659; Yıldırım ve Haspolat, 2016: 160). Örnekler çoğaltılabilir ama burada asıl önemli husus, Türkiye'de demokrasinin yokluğunun bürokrasinin kast bir çabasının sonucu olduğu n kabul doğrultusunda, bu gücü bertaraf edildiğinde adeta kendiliğinden demokrasinin filizleneceğine dair naif varsayımdır. Bu naifliğin bir nedeni, yukarıda değinildiği üzere, demokrasinin siyaset bilimsel tanımlarının, koşullarının ve süreçlerinin incelenmemesidir. Bunun yanı sıra bir başka neden, Kemalizm'in muarızlarına bir tür kendiliğinden-demokratlık payesi tanınmasıdır. Bu akım ve hareketlerin demokrasinin ikna, hoşgörü, uzlaşma gibi değerlerini ne kadar benimsedikleri irdelenmemektedir. Bu yaklaşımın dikkat çekici bir sonucu, ilk TBMM'deki İkinci Grup'tan başlayarak Kemalizm muhaliflerine "demokratlık" atfedilmesidir (Gürpınar, 2013: 181-82). Burada çok eleştirilen resmî ideolojinin iyiler-kötüler ayrımı ters çevrilip aynı biçimde tekrar üretilmektedir. Bir başka simetri, fail olgusunda ortaya çıkmaktadır: İkinci cumhuriyeti kim kuracaktır? İkinci cumhuriyetçi olarak adlandırılan yazarların geneli ve özellikle Altan, halk kesimlerinin, sınıfların vs. doğrudan siyasete katılarak yeni bir toplum sözleşmesi yapması ve yeni bir düzen kurması gibi bir hedef taşımamaktadırlar. Bunun yerine, başka türde bir "tepeden inmecilik" veya "sosyal mühendislik" bası görülmekte; önce zal, sonra AB ve nihayet Erdoğan'a bu dönüşüm için veklet verilmektedir (Erdoğan ve stner, 2005: 660; Yıldırım ve Haspolat, 2016: 163). Bu vekleti yaklaşımın arkasında, halk kavramı konusunda muğlaklığın yer aldığı iddia edilebilir. 1993'teki röportajında Altan, "Halk homojen bir kavram değil, 'halk'ı nasıl tanımlıyorsunuz?" sorusuna, "Türkiye'nin bütün sorunu, politik devletten liberal devlete geememektir" biçiminde yanıt vermektedir (Altan, 1993: 38). Türkiye'nin demokratikleşmesi, esasen liberalleşmesiyle mümkün olacaktır. Bu sürecin öznesi ise, kitleler değil, alternatif elitler olarak görülmektedir. Liberalleşme, birinci cumhuriyeti ayakta tutan siyasal-iktisadi destek tabanlarının ikisinin birden czlmesini sağlayacaktır. Serbest piyasaya dönük reformlar, özelleştirmeler, mal sıkılaştırmalar, bürokrasinin kaynak dağıtarak sadakat devşirmesini önlemeyi, devletten geçinen kesimlerin kclmesini sağlayacaktır. Hukuk, şeffaflık, hesap verebilirlik yönündeki reformlar ise "halkın sahibi olan" bir devletten "halkın hizmetçisi" bir devlete geçişin nn açacaktır. Bu liberalleşme-demokratikleşme reçetesinin gücünü zamanın ruhundan aldığı söylenebilir. 1989-91 döneminde Doğu Bloku'nun dağılması, eski sosyalist devletlerin liberal demokrasiye geçiş sürecinin başlaması, AET'nin AB'ye doğru dönüşümünün hızlanması gibi olgular, Türkiye'de de "kumanda ekonomisine dayanan", bürokratik-otoriter yapının dönüşümü için zillerin almaya başladığı hissiyatını uyandırmıştır. Öte yandan postmodernizm, küreselleşme ve ulus-devlet tartışmaları, ideolojilerin sonu gibi moda tartışmalar da demokratikleşmeyi çok-kltrllkle, eski ideolojilere karşı demokratlığı müstakil bir ideolojisiz ideoloji olarak sunmayı mümkün kılmıştır (Erdoğan ve stner, 2005: 659).

3.3. Temel Savların Cumhuriyetçilik Açısından Değerlendirilmesi

1990'ların ikinci cumhuriyet tartışmasının, Türkiye'deki cumhuriyet algısı üzerinde günümüze dek süren önemli etkiler yarattığı söylenebilir. Lakin bu etkiler, cumhuriyetçiliğin kuramsal temellerine referansla ve kamusal bir tartışma içinde derinleşerek ilerlemek yerine, polemikler içinde alay, öfke ve nefret içeren ifadelerle ve kişiselleştirilen düşmanlıklarla kirlenmiştir. İkinci cumhuriyetçilerin “tabuları yıkma” şiarıyla cumhuriyetin kökenlerini sorgulayan tavırları, küçümseyici ve azarlayıcı bir tepkiyle karşılanmış; bu durum tartışmaların demagojiye ve hamasete kaymasına yol açarken, nitelikli bir cumhuriyetçilik tartışmasına dönüşmemiştir.

İkinci cumhuriyet tartışmasının nitelikli bir cumhuriyetçilik tartışmasına evrilememesinin kuramsal açıdan temel nedeni, çok dar bir cumhuriyet tanımına dayanmasıdır. “Cumhuriyet, pratik olarak hanedanın elinden iktidarı almaktır” yani monarşiye son vermektir (Altan, 1993: 350). Bu tanımlı, aynı röportaj kitabında Tuncay daha net biçimde ifade etmektedir: “Cumhuriyet, devlet reisinin irsen bir hanedandan gelmeyip seçimle iş başına geldiği sistemdir” (Tuncay, 1993: 135). Cumhuriyetin böylece negatif bir biçimde yani monarşinin karşıtı olarak tanımlanması, müstakil bir düşünce akımı olan cumhuriyetçilikle ilişkilendirilmesi yerine monarşinin yokluğu üzerinden kavranmasına ve nihayetinde anlamının yoksullaşmasına yol açmıştır. Bu bakış içinde cumhuriyetin siyasal katılım, aynı vatana ve haklara ortak biçimde sahip olmaktan gelen eşitlik, yurttaşlık erdemi, cumhuriyetçi özgürlük gibi cumhuriyetçiliğin temasta olduğu boyutlar maalesef tartışmaya eklenmemiştir.¹

Cumhuriyetçilikle ilişkilenemeyen cumhuriyet tartışması, cumhuriyet-devlet özdeşliği üzerinden ilerlemiştir. Bu husus, özellikle Özdemir'de (1993) ve Çandar'da (1993) çok belirgindir. Cumhuriyete yönelik eleştiri, esasen ulus-devlet eleştirisi biçimini almakta, ulus-devletin tekçi-modernleşmeci yaklaşımının İslamcılığın yükselişi ve Kürt sorununun hararetlenmesiyle iflas ettiği açıklanmaktadır. Altan'da ise birinci cumhuriyet eleştirisi, “ceberut devlet” ve Kemalizm eleştirisiyle bitişmekte ve cumhuriyet, devlet ve ideoloji arasındaki ayrımlar silikleşerek hepsi bir topağa dönüşmektedir. Öte yandan, ikinci cumhuriyetçilerin karşıtlarının yaklaşımlarında da hassaten cumhuriyetçi bir vurgu yer almamakta; devleti (rejimi, kuruluş değerlerini vb.) savunma refleksi öne çıkmaktadır. Örneğin Ateş, 1920'ler cumhuriyetinin bir devrim hareketi olduğunu, kendi koşulları içinde düşünülmesi gerektiğini, devletin işleyişine dair sorunların rejimin adının değişimiyle hallolmayacağını veciz bir biçimde ifade etmektedir² (Ateş, 1993: 148-49, 159). Dönemin koşulları ve “ihtilal mantığı” üzerinden cumhuriyetin/devletin savunulması, başta Mumcu (1992) olmak üzere pek çok ikinci cumhuriyet karşıtında görülmektedir. Dahası, ikinci cumhuriyet talebi masum olarak düşünülmemekte; burada komplocu bir kasıt olduğu varsayılmaktadır. Örneğin Altıntaş'a göre ikinci cumhuriyetçilerin asıl amacı, “yeni bir Cumhuriyet kurmak olmayıp varolan Atatürk Cumhuriyetini yıkmak ve yerine dünyanın tek süper gücü olarak kalan ABD güdümünde (...) birkaç devlet oluşturmak[tır]” (Altıntaş, 1996: 41). Tartışmaların böyle bir yere kaymasının nedeni, Tanör'e göre, ikinci cumhuriyetin demagojik bir slogan haline gelip “birincisinin kazanımlarını (...) üniterliğini, laikliğini yok saydırabilecek fikirler üret[mesidir]” (Tanör, 1993: 180). Kalaycıoğlu'nun (1992) tespit ettiği üzere, tartışmalarda iki içerik birbirine karışmaktadır. Birincisi, siyasal rejimde ve sosyoekonomik yapıdaki sorunlarla ilgilidir: Yerelleşme, piyasa reformları vb. Bu kısımda pek bir tartışma görülmemektedir. İkinci içerik, 1920'lerden itibaren oluşan cumhuriyeti, onun kurumlarını ve kazanımlarını sorgulayan değer yargılarıdır ki asıl kavga burada çıkmaktadır. Esasen 1980'lerden itibaren cumhuriyetle ulus-devletin özdeşleşmesi ve karşılıklı biçimde birinin savunulmasının aynı zamanda diğerrinin savunulması olarak görülmesi, salt Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Örneğin Debray'in (1997) ses getirmiş makalesinde olduğu gibi, dikkat çekici örneklerle sahiptir. Lakin Türkiye'deki farklılık, cumhuriyet-devlet üzerine tartışmanın, resmî ideoloji tartışmalarıyla kaynaşarak bir “tarihle hesaplaşma” veya “tarihle barışma” biçimi almasıdır. Gürpınar'ın (2013: 180) belirttiği üzere, ikinci cumhuriyetin temel misyonunun tarihin

¹ Burada anlamlı bir istisna olarak Kılıçbay'ın *Türkiye Günlüğü*'ndeki makalesine dikkat çekilebilir. Özellikle şu eleştirisi önemlidir: “[T]artışan taraflar cumhuriyetin bir oluşum olduğunu, limite bir ideal olduğunu pek anlamamışlar. Bireylerin iradelerinin muhassalası olan toplumsal iradenin yerine, ne kadar hayırlı olursa olsun, kısmî iradelerin öncelikli olduğu düşünülüyormuş gibi gözüküyor (belki bunu bile düşünmüyorlar, ama öyleymiş gibi davranıyorlar); bu da cumhuriyet değil, en fazlasından aydınlanmış despotizm olur” (Kılıçbay, 1992: 46).

² “1. Cumhuriyetin suyu mu çıktı ki, 2. Cumhuriyet olsun. Hanımın adı Mine, her haltı yemiş, adını Emine yapınca her şey düzelecek mi?” (Ateş, 1993: 161).

temizlenmesine dönmesi, (başkanlık sistemi, federasyon gibi dönemin diğeri tartışmalarıyla da bütünleşerek) devletin yıkımına yönelmiş bir “ihamet” olarak algılanmasına yol açmıştır.

1990’ların ikinci cumhuriyetçilik tartışmasının, cumhuriyet-devlet özdeşliğinin yanı sıra, bir diğeri temel eksen, cumhuriyet-demokrasi ayrımı ve hatta çatışmasıdır. Cumhuriyet, bir devlet biçimi olarak kabul edilmekte ve esas tartışma, cumhuriyetin demokrasiyi içerip içermediğinde düğümlemektedir. Burada ikinci cumhuriyetçilere göre, cumhuriyet ile demokrasi arasında hiçbir doğrudan ilişki, zorunlu gereksinim bulunmamaktadır. Hatta tam tersine, Ortadoğu ve Latin Amerika’daki pek çok cumhuriyet otoriter veya totaliter yönetimler altındayken, başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa monarşisi, demokrasiyle yönetilmektedir (Altan, 1993: 35; Akat, 1993: 117; Tunçay, 1993: 135; Kunt, 2021: 79). Karşı cennetkilerin ise bir kısmı, Atatürk ilkelerinden halkçılığın demokrasiyle özdeş olduğunu söyleyerek yanıt verirken (Akşin, 1992: 50); diğeri kısmı, cumhuriyeti kuranların niyetinin demokrasiye geçiş olduğunu; bunun için uygun koşulların sağlanması gerektiğini belirtmektedirler (Ateş, 1993: 148-50). Demokrasinin belirli siyasal ve toplumsal koşulların sağlanması halinde ayakta kalabileceğini savunan bu görüş, cumhuriyetin reformları sayesinde 1950’de barışçıl biçimde demokrasiye geçişin sağlandığına dikkat çekmektedir.

Bu tartışmada çoğunluk, cumhuriyetin bir devlet biçimi, buna karşın demokrasinin bir yönetim tarzı olduğunu kabul ederek kavramsal düzeyde cumhuriyet-demokrasi ayrımını benimserken; ikinci cumhuriyet karşıtlarının bir kısmı, cumhuriyetle demokrasi arasında bir özdeşlik bulunduğunu savunmaktadırlar. Örneğin Mumcu, cumhuriyetin halk yönetimi olduğuna dikkat çekmekte; Giritli ise, cumhuriyetin temel niteliği olan milli egemenlik anlayışının demokrasinin de temeli olduğunu belirtmektedir (Mumcu, 1992; Giritli, 1992). Aslında buradaki kafa karışıklığı, cumhuriyetin bir devlet biçimi olduğu anlamının ve cumhuriyet-demokrasi ayrımının tarihselliğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Tarih içinde cumhuriyetle demokrasi, bazı dönemlerde birbirine yakınlaşmakta, bazı dönemlerde ise birbirinden uzaklaşmaktadır. Bu husus atlandığında, “halka ait mülkler ve işler” (*res publica*) olan cumhuriyet ile “halkın iktidarının” (*demokratia*) nasıl ayrıştırılacağı muğlak hale gelmektedir (Kutlu, 2023: 470, 476-79). Bu açıdan 1990’lardaki tartışmanın, liberal demokrasiyle modernleşmeci, sosyal devlet ilkesini benimsemiş ulus-devlet cumhuriyeti arasında döndüğü söylenebilir. Bu bağlamda Altan’ın serbest piyasayı geliştirecek reformları demokrasinin altyapısı olarak gördüğü, iktisadi liberalizmin siyasal liberalizme zemin hazırlayacağını savunduğu tekrar hatırlanabilir. Buradaki varsayım, demokrasinin esasen liberal demokrasi olduğudur. Bu ise, minimal ve teknik işlevlere indirgenmiş devlet anlayışı, hukuk devleti, vergi ve bütçe üzerinden hesap verebilir yönetim, atanmış bürokratların seçilmiş hükümete bağlılığı, yerel yönetimlerin yetkilendirilmesi öncülleriyle dayanmaktadır. Kuşkusuz bu öncüller, liberal demokrasinin sağlanması için gereklidir. Mamafih bunlar, siyasetin sınırlarının genişlemesi ve halkın siyasal katılımıyla gerçekleşecek bir demokratik atılımla değil, devletin yeniden düzenlenmesi ve kamu yönetimi reformuyla ulaşılabilir bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Altan’a ve diğeri lerine göre ikinci cumhuriyetin nasıl kurulacağı, teknik bir mesele olarak kalmaktadır (Yıldırım ve Haspolat, 2016: 166). Bir teknik mesele olarak görüldüğü için Özal’a veya Erdoğan’a danışmanlık yaparak; bu yol başarısız olduğunda Türkiye’yi dönüştürecek dış dinamik olarak AB sürecine destek vererek sağlanacağı umut edilmektedir (Altan, 2008: 230-31; 2012: 322-23). Demokrasi, bürokrasinin tahakkümünün tersi olarak düşünüldüğü için, bu tahakkümün kırılmasının kendiliğinden demokrasiyi getireceği varsayılmaktadır. Tam bu noktada, ikinci cumhuriyet tartışması esasen sol-liberallerle sol-Kemalistler arasında cereyan etse de, Marksist soldan gelen eleştirilere yer vermek yararlı olacaktır. İkinci cumhuriyetçiliğın ahlaki bir yargıya dönüştürdüğü ceberut devlet tartışmasını tarihsel-yapısal bir olgu olarak yeniden ele alan bu eleştirilerde, onun yeniden üretiminde Kemalizm ve Kemalistler dışındaki aktörlere yönelinmiştir (Kürkçü, 1993; Pekdemir, 1993: 231; Savran, 1993: 259). Bu açıdan 1980 sonrası Yeni Sağ reformlarla devletin yeniden düzenlenmesine dikkat çekilirken; tüm bu uyarlamaların esasen burjuvazinin çıkarları için yapıldığı vurgulanmaktadır. Örneğin Savran’a göre Türkiye’deki ceberut devlet yapısı, az gelişmiş bir ülkede kapitalizmin gelişebilmesi yani burjuvazinin serpilmesi için bir önkoşul olmuştur. Bu açıdan burjuvazi ile bürokrasi arasında bir karşıtlık değil, tam tersine tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim 1990’larda gündeme gelen değişim talepleri de Yeni Dünya Düzeni’nin ortaya çıkardığı fırsatlarla ve Kürt Sorunu’nun ulaştığı merhaleyle ilgilidir (Savran, 1993: 263-64).

İkinci cumhuriyetçiliğin cumhuriyet tartışmasının ana eksenleri cumhuriyet-devlet özdeşliği ve cumhuriyet-demokrasi ayrımı/karşıtlığı olsa da, geniş bir yorumla cumhuriyetçilikle ilişkilendirilebilecek bazı hususlara dikkat çekilebilir. Bu bakımdan ilk olarak yurttaşlıkla ilgili şu tespit önemlidir: “Vatandaşlık hukuksal bir kavramdır. Yani devletle birey arasında hukuksal bir ilişki kurar. Bu hukuksal yapının burada oluşmadığını görüyoruz. Türk ırkından, Müslüman dininden ve Sünni mezhebinden gelmeyenlerin buranın üyesi sayılmadığı bir garip anlayış var” (Altan, 1993: 37-38). Bu yorum, Altan’ın belki de en “cumhuriyetçi” değerlendirmesi olabilir. Gerçekten, cumhuriyet, tikel kimliklerin ötesinde, aynı yasaların ve vatanın sunduğu haklara imtiyazsız biçimde sahip olarak varlık kazanabilir. Bu bakımdan belirli bir etnik veya dinsel kimlik, kişiyi belirli bir cemaate dahil ederek ya imtiyazlar sunar veya ayrımcılıkla yüz yüze bırakır. Cumhuriyetçilik açısından her ikisi de evrensel eşitliği ve yurttaşlık kavramını sakatlar. Mamafih Altan, bu saptamayı derinleştirmeden, yurttaşlık ile cumhuriyet arasındaki bağlantıyı vurgulamadan, muğlak bir halk kavramıyla devam edip çözümlemesini iktisadi ve sosyolojik yapıya bağlamaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, Altan’ın “askeri cumhuriyet” eleştirisinde de cumhuriyetçi bir damar keşfedilebilir: 1990’lar Türkiye’inde silahlı kuvvetlerin kendine ait mahkemesi olmasının, harcamalarının Sayıştay tarafından denetlenememesinin, hükümetin ve meclisin kararlarının üzerinde MGK gölgesinin olmasına dönük eleştirisi, güçlü bir cumhuriyetçi potansiyel içermektedir (Altan, 2001: 45). Lakin burada da Altan, halkın doğrudan siyasal katılımıyla “Sezarist” veya “Pretoryen” müdahaleleri bertaraf etmek yerine, bilgi çağında bu yapının ne kadar demode kaldığını söylemektedir. Neticede denilebilir ki, Altan’ın (ve diğer ikinci cumhuriyetçilerin) cumhuriyetin dönüşümünü yeni bir demokratik momentte halkın siyasal katılımı yerine alternatif bir elitin aracılığıyla düşünmesi, yaklaşımlarında yer alan cumhuriyetçi potansiyelin de hayata geçmesine engel olmuştur.

4. SONUÇ YERİNE: İKİNCİ CUMHURİYETTEN CUMHURİYETİN İKİNCİ YÜZYILINA

Bitirirken, 1960’lar ve 90’lar ikinci cumhuriyet yaklaşımlarının benzerlik ve farklılıkları üzerinden bir karşılaştırma yaparak günümüz (2020’ler) için bu tartışmaların güncelliğini irdelemek yararlı olabilir. Türkiye’de 1923’te cumhuriyetin ilanından itibaren ona meydan okuyan güçlü bir monarşist siyasal akımın oluşmamasının, Türk cumhuriyetçiliğinin kendini açıklamak ve gerekçelendirmek için ek bir gayretten mahrum kalmasına yol açtığı başta belirtilmişti. Bu bakımdan her iki ikinci cumhuriyet tartışması, cumhuriyet üzerine tefekkür etmek için birer fırsat olmuştur. Lakin yine her ikisinde de bu tefekkür felsefi ve siyasal açıdan güdük kalmış, kavramsal derinlik ve tutarlılık açısından da pek etkili olmamıştır. Bu zayıflığın temel nedeni olarak, her iki tartışmada da cumhuriyet-devlet özdeşliğinin veri kabul edilmesi, önemli bir husustur. Zira bu özdeşlik, cumhuriyeti devletin tarihsel-kurumsal çerçevesi içinde somutlaştırırken aynı zamanda da onun felsefi bir derinlikle incelenmesini de gereksiz kılmıştır. İkinci bir benzerlik, (felsefi gerekçelendirmenin zayıflığıyla da bağlantılı biçimde) cumhuriyetin genel refah ve kalkınmayla ilişkilendirilmesidir. Bu bakımdan Kurtbek’ten Altan’a ilginç bir süreklilik tespit edilebilir. Birinci cumhuriyetin vaat ettiği muasır yaşam koşullarını sunmaktaki başarısızlıkları, ikincinin kuruluş nedeni olarak gösterilmiştir. Üçüncü bir benzerlik, elitist bakışta ortaya çıkmaktadır. Gerek 1960’ların gerekse 1990’ların ikinci cumhuriyetçileri, yeni cumhuriyetin kuruluşunu halkın siyasal aktivizminin ve katılımının artışı üzerinden değil, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilecek yeni bir elitist müdahaleden beklemişlerdir. 1960’lar için bu, ordu ve aydınlar olmuşken; 1990’larda Özal gibi “çevrenin sözcüsü” olarak yükselen yeni siyasal aktörlerdi. Bu hususla bağlantılı bir başka benzerlik, cumhuriyetin kuruluşuna veya yenilenmesine teknik bir olay olarak bakıştır. 1960’larda yeni ve çağdaş bir anayasanın Türkiye’nin sorunlarına çözüm olacağı düşünülürken; 1990’larda benzer bir “sihirli değnek” piyasa reformları, özelleştirme ve AB üyelik süreci olmuştur.

1960’lar ve 90’lar ikinci cumhuriyetçiliği arasındaki en temel ve simgesel farklılığı, birinci cumhuriyetin kuruluş momentleri ve kurucusu ile kurulan ilişki oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, 1960’ların ikinci cumhuriyetçilerinin tıkanıklıkları yer, Atatürk’ün ilelebet payidar kalacağını söylediği 1923 cumhuriyetinin hatırasına zarar vermeden ikinci cumhuriyeti tanımlamaktı. Bunu, (bu grubun en ısrarlı sözcüsü) Giritli’nin yaptığı gibi çağdaş koşullara göre cumhuriyeti tekâmül ettirmek olarak açıklıyorlardı. Yani birinci cumhuriyetten kopuş değil, onu güncelleme amacı taşıyorlardı. Bu anlamda Fransız numaralandırma mantığını benimsiyorlardı: İkincisi, birincisinin yenilenmesi ve geliştirilmesiydi. 1990’ların ikinci cumhuriyetçiliği ise ikinci sıfatını tam tersine, sürekliliği değil,

kopuşu vurgulamak için benimsemişti. Bu bakımdan Altan, kendi tabirinin Fransız numaralandırma geleneğiyle ilgisi olmadığını açıklarken amacının cumhuriyetin askerî yapısıyla ilişkiyi kesmek olduğunu belirtiyordu (Altan, 1992: 12). 1960’lar sürekliliği, 90’lar ise kopuşu vurguladığı için, Atatürk’le kurulan ilişki de taban tabana zıttı: 1960’lar için Atatürk’ün eseri, ancak saygı duyulabilecek bir olguydu. Buna karşın 1990’lar için Atatürk, en fazla “başarılı bir komutan” idi. Cumhuriyet ise, yanlış veya eksik yapılmış bir işti. Üstelik günümüze dek Türkiye’nin yaşadığı sorunların da müsebbibiydi: Tek parti diktatörlüğü, bürokratik tahakküm, devletçi ekonomi, üst-yapısal modernleşme vs. Bu nedenle ikinci cumhuriyet, ancak birincinin inkârı ve ilgası ile mümkün olabilirdi. 1960’lar ve 90’lar ikinci cumhuriyetçilerinin Osmanlı’yla cumhuriyet arasında kurdukları ilişki ve genel olarak Osmanlı’ya bakışları da birbirine karşıtı: 1960’ların ikinci cumhuriyetçiliği için 1923 cumhuriyeti, Osmanlı’dan bir kopuştu: Çağdaş, laik bir ulus-devlete geçişi sağlamıştı. Bu perspektiften Osmanlı ise, çağdışı kalmış, despotik ve teokratik bir imparatorluktu. 1990’lar ikinci cumhuriyetçiliğine göre ise, Osmanlı ile cumhuriyet arasında sınıfsal yapı ve iktidarın sosyolojisi açısından bir süreklilik vardı: Küçük üreticiliğin bürokrasi tarafından sömürülmesine dayalı bir düzende sadece padişahlık ilga edilmisti. Öte yandan 1990’lar ikinci cumhuriyetçiliği, neo-Osmanlıcı eğilimlerine eklenen İslamcılığın yükselişi ve Kürt Sorunu’nun yeni durumu nedeniyle bir hayli olumlu bir Osmanlı portresi çiziyordu. Örneğin Özdemir (1993: 86), Fatih döneminde sivil otoritenin üstünlüğü, insan hakları, çoğulculuk ve kültürel serbestlik açısından çok gelişkin bir sivil toplum anlayışının bulunduğunu iddia ediyordu. 1960’lar ve 90’lar ikinci cumhuriyetçiliğinin Osmanlı’ya ve cumhuriyete karşıt bakışlarının arkasında yatan temel sav, demokrasiyle ilgiliydi. 1960’lar ikinci cumhuriyetçileri açısından cumhuriyetle demokrasi birbirini tamamlıyordu; aralarında bir çelişki yoktu. 1990’lar ikinci cumhuriyetçileri ise, asla demokratik olamamış bir cumhuriyetle karşı karşıya olduklarını düşünüyorlardı. Ayrıca her on yılda demokrasisi askerî darbelerle kesintiye uğramış, ekonomisi küreselleşme karşısında çağdışı kalmış, ulus-devleti Yeni Dünya Düzeni’nin koşullarına uyumsuz cumhuriyet karşısında Osmanlı daha muteber bir seçenek gibi görünüyordu. Öte yandan 1990’lar ikinci cumhuriyetçiliğinin İslamcılığın yükselişinde ve Kürt Sorunu’nun silahlı çatışma biçiminde tırmanışında asıl sorumluyu cumhuriyet-devlet olarak görmeleri, karşıtları tarafından “şeriatçılık” ve “bölücülük” karşısında tepkisiz ve hatta işbirlikçi olmakla suçlanmalarına yol açtı. Laikliği cumhuriyetin otoriterliğinin meşru mazereti gibi görüp önemsizleştirdikleri ve üniter ulus-devlet karşısında federasyonu savundukları ve asıl amaçlarının cumhuriyetin tasfiyesi olduğu iddia ediliyordu.

1990’larda ikinci cumhuriyetçilik tezi, 1991-93 arasında hararetli bir tartışmayı tetikledikten sonra günümüze dek farklı dönüm noktalarında tekrar tekrar canlanıp sönümlendi. Bu bakımdan Özal’ın ölümü, 28 Şubat, AKP’nin iktidara gelişi, Ergenekon-Balyoz davaları, Erdoğan’ın doğrudan seçimle göreve gelişi, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ve 2023 seçimleri temel dönüm noktaları olarak belirtilebilir.¹ Geline nokta tartışmanın tüm taraflarının kaybettiği bir momente ulaşıldığı söylenebilir. Sol Kemalist cumhuriyet savunusu, arka planındaki modernleşmecî projeye birlikte etkisini yitirdiği gibi, devlet mimarisinde tuttuğu müstahkem mevkiileri de kaybetmiştir. Öte yandan ikinci cumhuriyetçiliğin temel varsayımı olan bürokrasi etkisizleştğinde ve çevre merkeze taşındığında demokrasinin geleceği tezi de iflas etmiştir. Bu tezin dayanağını oluşturan komünistyle liberaliyle, İslamcısıyla Kürtçüsüyle çoğulcu toplumun kendiliğinden demokratlığı da hayata geçememiştir. Cumhuriyet tarihinin okunmasında Post-Kemalist paradigma gerilerken ikinci cumhuriyetçilik de bundan nasibini almıştır. Öte yandan toplumda Atatürk imgesinin yeniden canlanması da dikkat çekmektedir. Özellikle cumhuriyetin yüzüncü yılından sonra ve rakip kampların iflasıyla birlikte “cumhuriyetin ikinci yüzyılı” ibaresinin giderek daha sık kullanılmaya başlandığı görülmektedir.² Atatürk’ün meşruiyeti yeniden yükselirken Atatürk’le cumhuriyet arasındaki bağ tekrar vurgulanmakta; bununla birlikte bu bağ bir programa dönüşmemektedir. İkinci yüzyıla başlarken cumhuriyet, içini dolduracak yeni kavramların, tezlerin ve programların olgunlaşmasını beklemektedir.

¹ Bu dönüm noktalarını temsilen pek çok yazıya atıf yapılabilir. Bunlar içinde özellikle Altan’ın (2022) ve Yayla’nın (2014) döneminin ruhunu iyi yansıtmaktadırlar.

² Yine basında pek çok örnek bulunsa da, özellikle TÜSİAD’ın raporu dikkat çekicidir: Ağırır, Yayıoğlu vd. (2023). Ayrıca “İkinci yüzyıl” ile “Türkiye yüzyılı” şiarları arasındaki mücadele için bkz. Politikayol (2022).

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.
Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Ağırdır, B., Yaycıoğlu, A. vd. (2023). *Cumhuriyet’in İkinci Yüzyılına Girerken Türkiye*. TÜSiAD. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/11415-cumhuriyet-in-i-kinci-yuzyilina-girerken-turkiye-calistay-dizisinden-perspektifler>.
- Akat, A. S. (1993). Türkiye’de Sivil Toplum İnanılmaz Bir Hızla Güçlenmektedir. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 115-31.
- Akat, A. S. (2004). *Sosyal Demokrasi Gündemi*. (2. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi. <https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://akat.bilgi.edu.tr/pdf/sdgundemi-2.pdf>.
- Akşin, S. (1992). Sina Akşin ile Söyleşi: “II. Cumhuriyetçilerin Yapmak İstedikleri En Önemli Değişiklik, Türkiye’nin Dış Siyaset Kalıbını Değiştirmektir”. *Türkiye Günlüğü*. 20, 50-52.
- Altan, M. (1992). “İkinci Cumhuriyet” Nedir, Ne Değildir? *Türkiye Günlüğü*. 20, 10-14.
- Altan, M. (1993). Sorun Politik Devletten Liberal Devlete Geçememektir. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 33-59.
- Altan, M. (1997). II. Cumhuriyet Manifestosunun Tartışmalarına Giriş. *Doğu Batı*. 1, 89-92.
- Altan, M. (2001). *Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar*. (1. Baskı). Birey.
- Altan, M. (2008). *İkinci Cumhuriyet’in Yol Hikâyesi*. (Söyleşi: Defne Asal Er). (3. Baskı). Hayykitap.
- Altan, M. (2012). Kemalizmde Demokrasiye Yer Yok Ama... İçinde A. Yıldız (röp.) *Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihanı*. Etkileşim Yayınları, 318-23.
- Altan, M. (2022, Ağustos 22). 2. Cumhuriyet, Yeniden, Hemen, Şimdi. *Artigerçek*. <https://artigercek.com/makale/2-cumhuriyet-yeniden-hemen-simdi-221736>.
- Altıntaş, M. (1996). Numaracı Cumhuriyetçilerin İçyüzü Ortaya Çıkmıyor mu? İçinde 2. *Cumhuriyete Hayır*. (2. Baskı). Türk Devrim Kurumu Yayınları, 40-41.
- Aslandaş, A. S. ve Bıçakçı, B. (1995). *Popüler Siyasî Deyimler Sözlüğü*. (1. Baskı). İletişim.
- Ateş, T. (1993). 2. Cumhuriyet Tartışmaları Abesle İstigalden Başka Bir Şey Değildir. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, s. 145-73.
- Aytürk, İ. (2022). Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken. İçinde İ. Aytürk & B. Esen (der.) *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*. (s. 23-48). İletişim.
- Bekata, H. O. (1960). *Birinci Cumhuriyet Biterken*. Çığır Yayınları.
- Bölügiray, N. (1993). *İşte Sivil Cumhuriyet?! Tekin Yayınları*.
- Bulaç, A. (1993). Milli Devlet Miadını Doldurdu. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 367-92.
- Çandar, C. (1993). Özal’ın Cenaze Töreni Kemalizmin Cenaze Töreniydi. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 91-114.
- Debray, R. (1997). Cumhuriyetçi misiniz, Demokrat mı? (Çev. A. Arslan) *Türkiye Günlüğü*. 47, 16-27.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. (3. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Erdoğan, N. & Üstüner, F. (2005). 1990’larda “Siyaset Sonrası” Söylemler ve Demokrasi. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 7: Liberalizm, İletişim, 658-65.
- Erginer, H. S. (1960). *İkinci Cumhuriyetin Eşiğinde*. Hamle Matbaası.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. (1. Baskı). Yordam.
- Giritli, İ. (1961). *27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyete*. Ercan Matbaası.
- Giritli, İ. (1966, Ağustos 8). Birinci Cumhuriyet mi? İkinci Cumhuriyet mi? *Milliyet*, 2.
- Giritli, İ. (1971, Nisan 20). Üçüncü Cumhuriyete Doğru. *Milliyet*, 2.
- Giritli, İ. (1992, Ağustos 6). 2. Cumhuriyet Tartışmaları. *Milliyet*, 7.
- Gökdemir, O. (1993). Basından Seçmeler: “Tahiri Tarikatı”nın 2. Cumhuriyet Çıkarması. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 435-42.
- Güneş, T. (1961, Nisan 8). Türkiye Devleti Cumhuriyettir. *Ulus*, 1, 5.
- Gürpınar, D. (2013). *Dünya Veda: Türkiye’de Liberalizm ve Demokratlık (1980-2010)*. Etkileşim.
- Kalaycıoğlu, E. (1992, Ağustos 6). 2. Cumhuriyet Tartışmaları. *Milliyet*, 7.
- Kalkandelen, Z. (2012). *İkinci Cumhuriyetçiliğin Temelleri*. (1. Baskı). Cumhuriyet Kitapları.
- Karal, E. Z. (1960). *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kılıçbay, M. A. (1992). Cumhuriyet ya da Nasıl Birey Olunur? *Türkiye Günlüğü*. 20, 43-46.
- Koloğlu, O. (2007). *Numaracı Cumhuriyetçiler: II. Cumhuriyetçiler Hakkında Her Şey*. (1. Baskı). Pozitif Yayınları.
- Kunt, M. E. (2021). *Cumhuriyet’in Yıkımında Numaracı Cumhuriyetçiler*. (1. Baskı). Cumhuriyet Kitapları.
- Kutlu, A. (2023). Cumhuriyet ve Kavramsal Komşuları Monarşi, Devlet ve Demokrasi: Benzerlikler ve Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (3), 469-82.
- Kürkçü, E. (1993). Sosyalistler Ne 1. Cumhuriyetçilerin ne de 2. Cumhuriyetçilerin Yanında Yer Almamalı. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 301-29.
- Kurtbek, S. (1950, Nisan 15). 2nci Cumhuriyet. *Zafer*, 2.
- Lew, Y. I. (2000). *Brief History of Korea -A Bird’s Eye View-*. The Korea Society. https://www.koreasociety.org/images/pdf/KoreanStudies/Monographs_GeneralReading/BRIEF%20HISTORY%20OF%20KOREA.pdf.
- Mumcu, U. (1992, Eylül 28). Kaçınıcı? *Cumhuriyet*, 17.
- Onaran, B. (2023). 27 Mayıs Dönemi Cumhuriyet Tartışmaları: Sürekli ve Sayılı mı? Tek ve Ebedi mi? *Toplum ve Bilim*. 163, 5-31.
- Ortaylı, İ. (1992). İlber Ortaylı ile Söyleşi: “Cumhuriyeti Numaralandırmak, Eski Tepeden İnmecei Alışkanlıklara Dayalı Yeni Söylem Tarzıdır”. *Türkiye Günlüğü*. 20, 15-19.
- Öcal, Z. (1994). *Sermayenin Globalleşmesi, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE Bütçeleme ve Planlama Anabilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Osman Zekai Kaya), İstanbul.
- Özdemir, H. (1991). *Sivil Cumhuriyet*. (1. Baskı). Boyut.
- Özdemir, H. (1993). Fatih Sultan Mehmet İstanbul’unda Sivil Toplum Olduğunu İddia Ediyorum. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 69-89.

- Pamukoğlu, A. H. (1960). *Türkiye’de Demokrasi: İkinci Meşrutiyetten İkinci Cumhuriyete*. Nurgök Matbaası.
- Pekdemir, M. (1993). Özal Kelimenin Tam Anlamıyla Oportünist ve Revizyonisttir. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 223-55.
- Savcı, B. (1961). Yeni Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler (I). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 16 (2), 62-101.
- Savcı, B. (1962). Yeni Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler (III). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 17 (1), 21-87.
- Savcı, B. (1992, Ağustos 31). Savulun, İkinci Cumhuriyet Geliyor! *Cumhuriyet*, 2.
- Savran, S. (1993). 2. Cumhuriyet’i Demokrasiye Yönelik Bir Açılım Olarak Görmek Büyük Hatadır. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 257-81.
- Schain, M. (2011). The Fifth Republic. İçinde E. Berenson, V. Duclert & C. Prochasson (ed.) *The French Republic: History, Values, Debates*. (s. 83-92). Cornell University Press.
- Somel, A. (2015). Türkiye’nin İkinci Cumhuriyetleri. *Praksis*. 37, 127-42.
- Tanör, B. (1986). *İki Anayasa 1961 ve 1982*. (1. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tanör, B. (1993). 2. Cumhuriyet Kavramı Değişimden Yana Olan Güçleri Bölmüştür. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 175-94.
- Tuncay, M. (1993). Bu Bölgenin Sorunları Ancak Yakın Doğu Federasyonu İle Çözülebilir. İçinde M. Sever & C. Dizdar (der.) 2. *Cumhuriyet Tartışmaları: Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler*, Başak, 133-44.
- Weber, M. (2017). *Sosyoloji Yazıları* (çev. T. Parla). Metis.
- Yayla, A. (2014). Üçüncü Cumhuriyet mi? *Liberal Düşünce*. 19 (75), 73-80.
- Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2016). İkinci Cumhuriyetçilik: “Sol” Özalizm’in Türkiye Tahayyülü. İçinde D. Yıldırım & E. Haspolat (der.) *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*. (s. 147-70). Phoenix.
- Politik Yol (2022, Ekim 30). Cumhuriyetin İkinci Yüzyılı mı, Türkiye Yüzyılı mı? *Politik Yol*. <https://www.politikyol.com/cumhuriyetin-ikinci-yuzyili-mi-turkiye-yuzyili-mi>.
- Zürcher, E. J. (2012). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (çev. Y. S. Gönen). (27. Baskı). İletişim.